

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

KMMI-FÜZETEK XVIII.

Kosztjó Gyula

**Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján
1940–1944 között**

Ungvár – 2014

KMMI-FÜZETEK XVIII.

Sorozatszerkesztő:
Zubánics László

Készült a Bethlen Gábor Alap és az MTA Domus Ösztöndíj támogatásával.

Minden jog fenntartva.

© Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2014
© Kosztyó Gyula, 2014

Kiadja:

A Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet
90 202 Beregszász, Széchenyi u. 59/B.
Telefon/fax: (03141) 4-28-15
www.kmmi.org.ua
E-mail: kmmi@swi.net.ua

Felelős kiadó: Dupka György igazgató
Szerkesztette: Fedinec Csilla
Műszaki szerkesztő: Fuchs Andrea
Típoграфия: Daniló Szergej magánvállalkozó
88 000 Ungvár, Petőfi tér 34/1.

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

KMMI-FÜZETEK XVIII.

Kosztyó Gyula

**Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján
1940–1944 között**

Ungvár – 2014

TARTALOM

Az iskolán kívüli népművelés bevezetése, célja és működése Magyarországon (1920–1944)	5
Az iskolán kívüli népművelés Kárpátalján (1940–1944)	9
Szervezet, működés	10
A népművelési tevékenység pénzügyi keretei	14
A népművelők rekrutációja	21
Egyesületi élet, könyvtárak Ung vármegyében	24
Népművelési tanfolyamok	30
Népművelés Ung és Ugocsa vármegyékben	33
Összegzés	38
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	39
KMMI-FÜZETEK eddig megjelent kötetei	42

Az iskolán kívüli népművelés bevezetése, célja és működése Magyarországon (1920–1944)

A trianoni Magyarországon a háborús veszteség hatásain túl számos egyéb belső feszültség megoldásával is foglalkozni kellett. Egyik ilyen probléma volt a paraszti társadalom alacsony képesítése és képzettsége, amin a magyar állam változtatni kívánt, mégpedig úgy, hogy az ország gazdasági termelésének fokozását a szegényparaszti társadalom művelődési állapotának feljavításához kötötte össze. Magyarországon ennek megvalósítására jött létre az iskolán kívüli népművelés intézménye a 20. század első felében Gróf Klebelsberg Kunó elvei alapján.

Az iskolán kívüli népművelés intézménye a változó világban az állandó érvényű tudással, az etikai és erkölcsi morál emelésével próbált segítségére lenni a társadalom periferiájára szoruló egyszerű vidéki lakosságnak.

Az iskolán kívüli népművelésen (vagy népoktatáson) elsősorban felnőttek oktatását, az 1920-as években leginkább az analfabéta tanfolyamokat értették. Gyakran használták a „nemzetnevelés” meghatározást is.¹ Az első világháború után a konzervatív kormányok tevékenységükben törvényerőre kívánták emelni az iskolán kívüli népművelést, azonban ez az elképzelés többször is zátonyra futott. Gróf Klebelsberg Kunó központosító reformjaival mind nagyobb állami jelenléttel kívánt részt venni az alsóbb néptömegek műveltségének feljavításában. Az elszegényedő lakosság mielőbbi alapvető ismeretekkel (írás, olvasás, számolás) való felruházását gazdasági szempontból, illetve a társadalmi rend fenntartása érdekében egyaránt fontosnak tartotta. Az iskolán kívüli népművelés az első világháború után átszerveződött a klebelsbergi alapon és új feladatokkal bővült. Egyebek között magába foglalta az írástudatlanok tanítását, népkönyvtárak építését, az ifjúsági egyesületek tevékenységének ellenőrzését. A helyi bizottságoknak az volt a feladatuk, hogy a társadalom körében érdeklődést keltsenek a különböző népművelési formák iránt. Fő célját ekkor a népművelési munkának az tette ki, hogy a tanköteles koron túl is segítette pótolni az elemi iskola esetleges hiányosságait, kiegészítette az iskola által nyújtott műveltséget. Az első világháború előtt az iskolán kívüli népművelés tevékenységének fő formái az ismeretterjesztő előadások és népművelési tanfolyamok voltak.²

Klebelsberg Kunó az iskolán kívüli népművelésnek jelentős szerepet szánt a társadalmi rend biztosításában, fenntartásában is. Az első világháború után maradt mérhetetlen szegénység kellő talajt nyújtott a különféle izmusok, szélsőséges irányzatok meggyökerezésére. A széthúzó, megosztott magyar társadalom többek között ezek kártékony hatásai miatt nem volt képes arra, hogy erőforrásait a legkritikusabb pillanatban egy cél érdekében összpontosítsa. Sőt, a háború után szabad rablással és forradalmakkal próbált kiutat keresni a kilátástalanságból, igazságtalanságból. Klebelsberg 1923-ban erről így vélekedett: *„Erősíteni kell és öntudatosabbá kell tennünk a nemzeti érzést, hogy – a forradalmi – hangulatok szélesebb rétegekben a fejüket fel ne üthessék, mint aminőket 1918 végén és 1919 elején elbatalmaskodni látunk [...]”*³ Klebelsberg már 1920-ban kijelentette, hogy a liberális eszme

¹ T. Kiss Tamás: Felnőttoktatás-történet Magyarországon. In: Education. 1999. 1. szám. 3. p.

² T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Vác: MMI-Mikszáth Kiadó, 1998. 123–124. p.

³ Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest: Athenaeum, 1927. 577.

p.

megszüntetése érdekében szervezi át az iskolán kívüli népművelést. A nemzeti műveltség megtartásának és fejlesztésének két módját különböztette meg: a széles néptömegek tömegművelését, népművelését, valamint a tudományok ápolását.⁴

A megfontolásokat csakhamar tettek követték. 1923. június 19-én szakértekezletet hívott össze Klebelsberg Kunó oktatásügyi miniszter. Ezen az értekezleten két irányba határozta meg az iskolán kívüli népművelést: a nemzeti érzés erősítése és a széles néptömegek gazdasági kultúrájának fejlesztése. Már korábban is hangsúlyozta, hogy „*minél súlyosabb az élet, annál inkább fel kell fegyvereznünk a magyar nemzetet azokkal a gazdasági szakismeretekkel, melyekre a létért való küzdelemben szüksége van*”.⁵ A lakosság gazdasági kultúrájának fejlesztését népműveléssel a köznyomor felszámolása egyedüli eszközének tekintette Klebelsberg. Vélekedése szerint a háború gazdasági katasztrófát okozott az országban, amely maga alá temette a nemzet jólétét, s hatékony gazdasági ismereteken alapuló termelés nélkül nem lehet ezt újra helyreállítani. A gazdasági jellegű oktatás mellett a nemzeti érzület erősítésében is kulcsfontosságú szerep jutott az iskolán kívüli népművelésnek, amelynek alapja az államhoz hűséges polgárok nevelése volt.⁶ Ezeken kívül kiemelte Klebelsberg az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotásának fontosságát. A népművelés keretei között képzelte el az analfabéta tanfolyamok szélesebb körű indítását is. Ezek mellett figyelmet szenteltek a gyerekek iskolán kívüli népművelésére is mesedélutánok, színjátszó körök, leventeünnepségek formájában.⁷ Az 1923-as tervezet a következő javaslatokat tartalmazta:

- az oktatásügyi miniszter főfelügyeleti joggal rendelkezik;
- létrehoznak egy központi végrehajtó szervként működő, közvetlenül a miniszternek a felügyelete alatt lévő – szakemberekből álló – Iskolánkívüli Népművelési Felügyelőséget;
- az Iskolánkívüli Népművelési Felügyelet vezetője köteles a népműveléshez szükséges anyagi eszközöket megállapítani, beiktatni az állami költségvetésbe;
- minden törvényhatóság, város és község köteles hozzájárulni a népműveléshez;
- a gyári, ipari üzemek, nagybirtokosok kötelesek az iskolán kívüli népművelést alkalmazottaik számára biztosítani;
- az iskolán kívüli népművelés az állam és a társadalom feladata;
- a politikai pártoknak és szervezeteknek tilos a huszonnégy éven aluli ifjúságnak szabadoktatás címén bármilyen előadást tartani;
- az iskolán kívüli népművelés 15–21 éves korig kötelező (a nőknél ez csak a hajadonokra vonatkozik), az analfabéta tanfolyamokon 35 éves korig kötelező részt venni.⁸

Az anyagi korlátok azonban akadályozták a tervezet életbe léptetését és a törvénybe iktatása nem valósult meg.⁹ 1928 júliusában Klebelsberg újra napirendre tűzte a törvénytervezetet. A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszuson behatóbban foglalkoztak az iskolán kívüli népművelés fejlesztésének lehetőségével, törvényhozás útján történő mihamarabbi rendezésével. Ezen a kongresszuson újabb fontos mérföldkönek számító megállapításokat tettek. Kimondták többek között:

⁴ Kékes Szabó Mihály: Klebelsberg Kunó egyetem politikai törekvéseinek főbb jellemzői. In: Magyar Pedagógia. 1996. 3. szám. 254. p.

⁵ Néptanítók Lapja. 1923. 25–27. szám. 27. p.

⁶ Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, i. m. 577–578. p.

⁷ T. Kiss Tamás: Felnőttoktatás-története, i. m. 8. p.

⁸ Uo. 9. p.

⁹ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés intézményének meghonosítása Kárpátalján (1940). In: Fórum Társadalomtudományi Szemle (Somorja). 2012. 2. szám. 108. p.

- a pártok és a politikai szervezetek továbbra sem foglalkozhatnak iskolán kívüli népműveléssel;
- az írástudatlanok számát tanfolyamok segítségével csökkenteni kell;
- azokban a községekben, ahol mozik, színházak, múzeumok vannak, behatóbban foglalkozzanak a népműveléssel;
- ahol nincsenek ilyen intézmények, ott létre kell hozni népszínházakat, népkönyvtárakat;
- mielőbb meg kell alakítani az Országos Népművelési Tanácsot;
- a népművelésben dolgozó alkalmazottak anyagi finanszírozását törvényerővel meghatározni;
- az oktatásügyi minisztériumban népművelési ügyosztály létrehozása;
- az ifjúsági szervezetek fokozottabb részvétele a népművelésben;
- a népművelés fokozottabb összekapcsolása a testneveléssel;
- az analfabéta tanfolyamokon kívül a pedagógiaiilag megalapozott nyelvi képzések indítása;
- a festészeti és tánciskolák nevelő értékeinek népművelési célokra való hasznosítása.¹⁰

A kongresszus a népműveléshez szükséges anyagi támogatás kérdését érdemlegesen nem vitatta meg. A népművelés finanszírozásában a községek szerepét sem tisztázták, s pusztán a belügyminiszteri rendelet érintette e kérdést, amely kimondta, hogy a kivetett helyi pótdadók egy százalékát lehet népművelési célokra használni. Az 1920-as években az állami költségvetésben száz-százhuszezer pengő szerepelt népművelési célokra.

A népművelés fontos célja volt a magyar társadalom legsebezhetőbb részének tartott fiataliságot távol tartani a különböző szélsőséges (mind baloldali, mind pedig a szélsőjobbaldali) politikai csoportosulásoktól.

Az iskolán kívüli népművelés kérdése 1935. április 16-án vált ismét aktuálissá a népművelési titkárok országos értekezletén, ahol már Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter (továbbiakban: VKM) ismertette véleményét. Többek között újdonságként kifejtette, hogy:

- kötelezővé kell tenni a fiataliság részvételét az iskolán kívüli népművelés foglalkozásain;
- ugyanez vonatkozik a lakossággal közvetlen kapcsolatba kerülő állami alkalmazottakra;
- a népművelés minden egyes kiadását az államnak kell állnia.

Azonban a külpolitikai események hatására, illetve az ország rossz anyagi helyzete miatt ezúttal sem került sor az iskolán kívüli népművelés törvénybe iktatására. Hóman azonban tovább vitte elődje terveit. Klebelsberghez hasonlóan neki is meghatározó szerepe volt az iskolán kívüli népművelés továbbfejlesztésében. A népművelés korszerűbb alapokra helyezésében a hangsúlyt a nemzeti egység megteremtésére és a nyomorgó lakosság életkörülményeinek javítására helyezte. Hóman is úgy vélte, hogy a korabeli individualizált, egyre inkább militarizálódott társadalomban az elszegényedett falusi emberek magukra maradtak problémáikkal, kiszolgáltatva politikai és társadalmi csoportosulások sokat ígérő lözongjainak. 1942-ben erről így vélekedett: „*A materiális és a spirituális, az anyagi és a szellemi szemlélet, a természettudományos és a történeti gondolkodás, az anyagi civilizáció és az értelmi kultúra, a vallásos szellem és a laicizmus, a nemzeti eszme és az osztálygondolat, a liberális és a szociális elv,*

¹⁰ T. Kiss Tamás: Felnőttoktatás-történet, i. m. 9–10. p.

*szabadoossággá túlhajtott individualizmus és a formává merevedett kollektivizmus végeszakadatlan küzdelme nyomán valami kaotikus zűrzavar támadt az emberi lélekben: erkölcsi tétovaság, érzelmi ingadozás, világnézeti bizonytalanság, teljes és tökéletes bizalmi válság tüneteivel találkozunk [...].*¹¹ Tudatában volt annak, hogy a háborús időszakot a magyar nemzet csak egységben, szélsőséges politikai izgatások nélkül tudja átvészelni. A széthúzó ideológiai dogmák és szervezkedések ellen a nemzetnevelésre és a közszellem javítására irányuló tevékenységet jelölte meg nevelési célként. Ennek megvalósítását részben az iskolán kívüli népművelési munkában látta csakúgy, mint Klebelsberg Kunó.¹²

A háborús években a hazafias nevelésre került a hangsúly. A népművelés az 1940-es évek elején működéséhez minden anyagi támogatást megkapott, a háború ellenére. Bár törvény nem született, a VKM 1943/10.100. számú rendeletével Országos Iskolán Kívüli Népművelési Intézetet létesített.¹³ Az intézet feladatul kapta az iskolán kívüli népművelés korszerűsítését, az oktatók számára rendszeres továbbképzések megszervezését, a felmerülő problémák ismertetését és megoldását. Az Intézet munkájának hatékony végzéséhez különböző eszközöket is kapott. Kiadványokkal, előadásokkal, kutatói laboratóriumokkal, szemléltető anyagokkal törekedett a népművelők fejlesztésére. Az Országos Iskolán Kívüli Népművelési Intézet közvetlenül a VKM felügyelete alá volt helyezve. E szervezet létrejöttével a széles néptömegek népművelése elérte a legmagasabb állami intézményes formáját. Azonban a háborús kiadások és a társadalomban növekvő elszegényedése fokozatosan ellehetetlenítette az iskolán kívüli népművelést, amelynek sorsa a szovjet megszállás után végleg megpecsételődött.

¹¹ Beszámoló a balatonkenesei népművelési értekezletről. Hóman Bálint beszéde. In: Magyar Lélek. 1942. 5. szám. 195. p.

¹² Tar Károly: A magyar népművelés története. Szöveggyűjtemény II/I. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982. 64. p.

¹³ Magyarország rendeletek tára. 1943. Kiadja a M. Kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1944. 2957. p.

Az iskolán kívüli népművelés Kárpátalján (1940–1944)

A magyar kormány 1940-ben ideiglenes jelleggel szervezte meg Kárpátalja iskolán kívüli népművelését. Ennek értelmében a kárpátaljai terület három közigazgatási kirendeltségének székhelyein¹⁴ Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottságot (továbbiakban: KIKNB), a kirendeltség területén lévő összes településen pedig Helyi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottságot (továbbiakban: HIKNB) kellett létrehozni. A KIKNB elnökének a közigazgatási terület vezetőjét nevezték ki. Az elnök mellett véleményező és tanácsadó testületként működött a népművelési bizottság, amely a helyi viszonyoktól függően társelnököket és alelnököket is választhatott.¹⁵

A bizottságok előadókat és jegyzőket is foglalkoztattak. A népművelési titkárt a tanügyi személyzet sorából nevezték ki a kirendeltség népművelési ügyvitelére. A jegyzőket is a vallás- és közoktatásügyi minisztere nevezte ki, a kárpátaljai kormányzói biztos véleményezése után. A rendelet meghatározta azt is, kik lehetnek azok a személyek, akik részt vehetnek az iskolán kívüli népművelésben. A KIKNB taglétszáma maximum öt fő lehetett. Őket a bizottság elnökének a javaslatára a miniszter nevezte ki öt évre. A kirendeltségi bizottságok tagjai azok lehetett:

- aki a népművelésben kiváló szakirodalmi vagy gyakorlati eredményeket értek el;
- a bizottság elnökének a meghívására a kirendeltség területén jelentős népművelési tevékenységet folytató hatósági, illetve egy állami intézmény vezetője;
- szintén a bizottság elnökének a meghívására a kirendeltség területén népműveléssel foglalkozó társadalmi szervezet vagy intézmény küldötte volt.¹⁶

Kárpátalján a HIKNB vezetője általában a népművelésben jártas tanító, iskolaigazgató, lelkész vagy paróchus volt. A maximum tíz főből álló bizottságok tagjait a főszolgabíró nevezte ki. A helyi bizottságok tagjai lettek: lelkészek, orvosok, gyógyszerészek, nyugdíjas közalkalmazottak, tanítók és a népművelés iránt fogékony falusi emberek. A helyi bizottságok szervezeti és ügyviteli teendőit a testület vezetője látta el.

Az 1940. május 3-án elfogadott 141.200. számú rendelet kimondta, hogy a kirendeltségi bizottságokat mindenhol legkésőbb 1940. május 31-ig létre kellett hozni. A rendelet intézkedett a kárpátaljai kirendeltség népművelési bizottságainak költségvetéséről is.¹⁷

Ily módon az 1940-ben Kárpátalján létrehozott iskolán kívüli népművelés egy jól strukturált, hierarchikus rendszerben működött. Ideiglenes jellegét bizonyítja, hogy 1940 augusztusáig a Kárpátaljai Közoktatási Tanács fennhatósága alá helyezték a népművelés intézményrendszerét, kilátásba helyezve rövid időn belül annak átfogó rendezését törvényi kereteken belül. E szervezetet a kárpátaljai tankerült székhelyén, Ungváron hozták létre, hogy felügyelje a népoktatást, azon belül egyebek között a különböző tanfolyamok menetét, anyagát, tantervét.¹⁸

¹⁴ Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. In: Magyar Pedagógia. 1996. 4. szám. 369. p.

¹⁵ Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2001. 576. p.

¹⁶ Uo. 576. p.

¹⁷ Uo. 577. p.

¹⁸ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940.07.19. 8–13. f.

Szervezet, működés

A kárpátaljai iskolán kívüli népművelés intézményes alapokra való helyezése 1940-ben jelentős mérföldkőnek számított a szélesebb népművelésben. A helyi népművelési bizottságok hatékonyabban kezdtek működni, a központilag szigorúan felügyelt működési tervüknek köszönhetően egyre inkább a célirányosság lett a legjellemzőbb a munkájukra.¹⁹

Miután Kárpátalján lerakták az iskolán kívüli népművelés intézményes alapjait, az érdemi munka kissé csúszva, 1940 decemberében indult meg. A népművelési tevékenység tanévekben valósult meg. A tanévek kezdete és vége központilag meghatározott, szigorúan ellenőrzött időpontok voltak, az esetek többségében novemberi kezdettel és áprilisi végzéssel. Kifejezetten az év azon időszakában zajlott a népművelés, amikor a legkevesebb mezőgazdasági munka volt vidéken. A népművelési tanév átlagosan hat hónapos tanfolyamokból állt. Azonban voltak egy hónapos, alapvető ismereteket terjesztő tanfolyamok is. Minden előadást, tanfolyamot központilag a VKM-nek kellett jóváhagynia, bármilyen eldugott tanyáról, faluról volt szó.

A tanfolyam részét képező előadások címét a helyi népművelési bizottságoknak speciális /zöld/ űrlapon kellett bejelenteniük²⁰ két példányban a tanév kezdetéig, lehetőleg szeptember 20-ig.²¹ Ezen a zöld bejelentő űrlapon a következő információkat kellett feltüntetnie minden esetben a tanfolyamot kezdeményező népművelési bizottságnak:

- község neve;
- vármegye neve;
- tanfolyam típusa;
- községre vonatkozó adatok (lakosság száma, megoszlása vallási, foglalkoztatási szempontból);
- a tanfolyam tartama (pontos kezdete és vége);
- a tanfolyam fenntartójának neve;
- a tanfolyam vezetőjének neve;
- a tanfolyam előadásainak óraszámát heti, napi bontásban;
- a tanfolyam előadásainak összórászámát;
- a tanfolyam megvalósításának helyszínét;
- a tanfolyamra beiratkozottak pontos száma (esetenként megoszlása nemi tekintetben);
- a tanfolyam előadásainak pontos címe (felsorolás), az előadó neve, foglalkozása.
- pontos heti órabeosztás az űrlap hátoldalán mellékelt órarenden kellett feltüntetni;
- a fenntartó község, egyesület, testület pontos költségelőirányzatát is szükséges volt közölni, azaz azt, hogy milyen forrásokból fedezik az adott tanfolyam dologi, személyi kiadásait.²²

¹⁹ Koszttyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 110. p.

²⁰ Uo.

²¹ Az Ung vármegyei HIKNB-ok 1940-ben a különböző akadályozó tényezők (nyomtatványhiány, a költségvetés jóváhagyásának elhúzódása stb.) miatt csak 1940 decemberében tudták tanfolyam-bejelentő űrlapjaikat benyújtani jóváhagyásra. Lásd bővebben: Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL) Fond 1096., op. 1., od. zb. 22.

²² KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 16., 2. p.

Ehhez a tanfolyamtervezethez csatolni kellett a tanmenetet és a tanfolyamra beiratkozott hallgatók teljes névsorát is. Az űrlapok ingyenesek voltak, azokat a KIKNB biztosította. A benyújtott tervezetet csatolmányával együtt első körben a KIKNB vizsgálta meg pedagógiai és költségvetési szempontból. Ezután a tervezetet a szakvéleménnyel együtt terjesztették fel a VKM-hez.

Fontos mérlegelési szempont volt, hogy ha a kezdeményezett tanfolyamra beiratkozottak száma nem érte el a 15 főt, akkor az előadássorozat nem indulhatott el. Kivételt képezett az analfabéta tanfolyam, amelyet tíz fős jelentkezés esetén is meg lehetett tartani. Ahol megkapták az engedélyt, ott fontos szervezési tényező volt, hogy az előadók olyan előadásokat tartsanak az adott községben, amely érdekli a közönséget.²³ A jóváhagyott tanfolyamok tervezetét semmilyen tekintetben sem lehetett a népművelési tanév során módosítani, az erre vonatkozó kísérleteket szigorúan visszautasította a KIKNB.

A tanévben zajló népművelési eseményekről minden HIKNB beszámoló jelentést, jegyzőkönyvet, haladási naplót vezetett.²⁴ A népművelési tanév során ezeket szűrőpróbaszerűen a VKM a legeldugottabb településektől is bekérhette az oktatási folyamat ellenőrzése céljából.²⁵ A népművelési tevékenység hatékonyabbá tételét szolgálta továbbá a népművelési bizottságok tagjainak ellenőrző céllal történő előadás-látogatása is.²⁶ Minden népművelési előadáson a bizottsági tagok valamelyikének kötelező volt a megjelenés. A bizottsági tagok csak a bizottsági elnökkel történő előzetes egyeztetés után vehettek részt az ellenőrző kiszálláson. Az ellenőrző jellegű látogatás során a megfigyelést pedagógiai szempontok szerint kellett végezni (érthető előadásmód, szakszerűség, érthetőség, tartalmi keretek és időkeretek betartása). Kötelező feladata volt a látogatást végző népművelési ellenőrnek, hogy az általa látogatott tanfolyam végén néhány szót intézzon a hallgatósághoz a népművelés jelentőségéről, azonban az előadót nem minősíthette.²⁷ A VKM kárpátaljai helyszíneken is végzett ellenőrzéseket, sőt, ezek az ellenőrzések egyre sűrűsödtek.²⁸

A népművelési tanév eredményeit a központilag kiküldött beszámoló jelentés űrlapon kellett beterjesztenie a tanfolyam előadójának. A beszámoló jelentések a legapróbb részletekig menő tájékoztatást adtak a népművelési munkáról. Azonban az iskolán kívüli népművelés mellett olyan statisztikai adatokat is fel kellett tüntetniük a helyi népművelőknek, amelyek a tanfolyamokon részt vevők nemét, életkorát, anyanyelvét, felekezeti hovatartozását, foglalkozását és végzettségét is regisztrálták. Ezeket a dokumentumokat a tanév végéig, legkésőbb május 15-ig továbbítani kellett a HIKNB-nak a KIKNB-hoz.²⁹ A beszámoló jelentés űrlapon a következő tájékoztató jellegű információkat kellett feltüntetni:

1. Tanév.
2. Községtanya neve.
3. Tanfolyam típusa.
4. A tanfolyamot szervező, fenntartó egyesület (szervezet, intézmény, magánegység) neve.

²³ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 110. p.

²⁴ A megnevezés községenként más és más volt. A felsorolt három elnevezés volt a leggyakoribb a levéltári iratokban.

²⁵ Az Ung vármegyei Palló községben 1940–1941-es tanévben végzett alapismereteket terjesztő tanfolyam haladási naplóját is bekérte láttamozás végett az ungi KIKNB titkára Vajdai Péter. KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 22., 10–14. p.

²⁶ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 110. p.

²⁷ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 16., 6. p.

²⁸ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 10., 1-2. p.

²⁹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 16., 6. p.

5. A tanfolyam helye.
6. A tanfolyam vezetője és állása.
7. A tanfolyam kezdetének és végének pontos időpontja. Illetve annak leírása, hogy milyen műsorral, ünnepséggel fejezték be a tanfolyamot.
8. A tényleg megtartott órák száma.
9. A tanfolyam időközben megszűnt-e?
10. A tanfolyamra beiratkozott tanulók összlétszáma, nemi bontásban.
11. Azon hallgatók száma, akik kimaradtak, nemi bontásban.
12. A tanfolyamot rendszeresen látogató hallgatók száma, nemi bontásban
13. Azok száma, akik vizsgát tettek a tanfolyam végén és bizonyítványt kaptak.
14. A vizsgát vezető személy neve és foglalkozása.
15. A tárgykörökből tartott órák száma.
16. Milyen előre nem látható változásokkal dolgozták fel a tanmenetben előírányzott anyagot.
17. A tanfolyam vezetőjének véleménye és tapasztalata a tanfolyamról, illetve a jövőre vonatkozó javaslatai.
18. A tanfolyam költségei a következő bontásban:
 - személyi kiadás a megyei népművelési bizottságtól államsegélyből;
 - dologi költségekre (készpénzben, természetben) népművelési bizottságtól államsegélyből, községtől, iskolafenntartótól;
 - taneszközökre (készpénzben, természetben) népművelési bizottságtól államsegélyből, községtől, iskolafenntartótól;

A beszámoló jelentések további statisztikai adatokat tartalmaztak, amelyek a tanfolyamokat rendszeresen látogatókra vonatkoztak:

1. Nemi bontásban.
2. Életkor szerinti összetétel.
3. Vallás szerinti bontásban.
 - a) római katolikus
 - b) református
 - c) ág. hv. ev.
 - d) görög katolikus
 - e) görög keleti
 - f) izraelita
4. Iskolai végzettség szerinti megoszlás:
 - a) analfabéta
 - b) analfabéta tanfolyam
 - c) elemi iskola
 - d) továbbképző gazdasági iskola
 - e) kereskedőtanonc iskola
 - f) iparostanonc iskola
 - g) polgári iskola
 - h) szakiskola
 - i) középiskola
5. Foglalkozás szerinti megoszlás:
 - a) katona
 - b) tisztviselő
 - c) ipar
 - d) kereskedelem

- e) földműves
 - f) háztartásbeli
 - g) napszámos
 - h) gyári munkás
6. Az előadók neve, általuk tartott órák száma, vallásuk, foglalkozásuk, lakcímük.
7. A hallgatók anyakönyvi adatai, a népművelő értékelése táblázatba szedve.

A beszámoló jelentéseket jóváhagyás végett az adott község főjegyzőjének, igazgatójának, illetve a tanfolyamot vezető előadóknak minden esetben aláírásával kellett ellátniuk. Május-június folyamán minden helyi iskolán kívüli népművelési szervezet köteles volt benyújtani beszámoló jelentését az elvégzett népművelési munkáról.

A VKM gondot fordított a helyi népművelő előadók szakmai fejlesztésére is. A népművelési tanév végén, június-július folyamán országos jellegű továbbképző tanfolyamokat szervezett, amelyekre az állam minden részéből népművelési előadókat delegáltak a HIKNB-ok. Így rendszeresen vettek részt ezeken a kárpátaljai népművelők is, mint például a Budapest Székesfővárosi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság által Balatonlellén tartott vezetőképző tanfolyamon 1940–1943 között. A tanfolyamok költségeihez a résztvevők 1940-ben 60,³⁰ 1941-ben 68,³¹ 1942-ben 80, 1943-ban 100 pengő részvételi díjjal voltak kötelesek hozzájárulni.³² 1943-ban bár a közbeszerzési nehézségek fokozódtak a háború miatt, az országos vezetőképző tanfolyamot ismét megrendezték.³³

A népművelési év végét jelentették az augusztus-szeptember során rendezett tanévelemző gyűlések. Ezekre a rendezvényekre a bizottságok tagjait, ritkább esetekben magas tisztséget betöltő hivatali személyeket is meghívtak. Ugyancsak ebben az időszakban vehették ki évi szabadságukat a népművelési dolgozók, titkárok, előadók.³⁴

1940-től az IKNM hatékonyabbá vált Kárpátalján, amit a népművelés szervezési tevékenységében is megfigyelhetünk. A népművelési tanév egységes lett, konkrét szakaszokkal és határidőkkel, amelyet a VKM szigorúan felügyelt.

³⁰ A VKM 1940-ben engedélyezte az ungi KIKNB-nak, hogy saját költségvetésük terhére 1-2 helyi népművelési előadó részvételi díját fedezzék. KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 24., 1. p.

³¹ Uo. 7. p.

³² KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 11., 27. p.

³³ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 6., 11. p.

³⁴ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 11., 3. p.

A népművelési tevékenység pénzügyi keretei

1940-ben változás történt a helyi bizottságok finanszírozásában. Már nem a községi, hanem a vármegyei költségvetésből fedezték az iskolán kívüli népművelési célokat.³⁵ Mivel 1940-ben az iskolán kívüli népművelés bevezetésekor a vármegyei költségvetéseket már meghatározták, ezért a belügyminiszter hivatalból utalt ki költség-hozzájárulást a kárpátaljai népművelési munka végzéséhez. A belügyminiszter határozatának értelmében 1940-ben a nagy- és kisközségekben kivetett, a vármegyei pótdadó alapját képező egyenes adók 0,6%-nak megfelelő összeget kell népművelési célokra fordítani.³⁶

A kárpátaljai iskolán kívüli népművelés finanszírozásáról nagyon nehéz pontos képet kapni. Sajnos nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű levéltári forrás. Ebben a kérdésben pusztán csak az Ung és Ugocsa vármegyék költségvetési iratai bírnak tájékoztató jelleggel, mivel e közigazgatási területnek maradt ránk bővebb iratanyaga.³⁷ 1940–1944 közötti időszakból Ung vármegye 1940-es, 1941-es és 1942-es, Ugocsa vármegye 1942-es, 1943-as³⁸ költségvetési kimutatásai maradt ránk teljes terjedelemben. A levéltári iratok említés szintjén érintik az 1943-as Ung vármegyei népművelési költségvetést,³⁹ részleteit azonban nem. Az 1944. évi pénzügyi tranzakciókról csak a töredékesen maradtak fenn adatok a személyi tiszteletdíjak kiutalási csekkjei formájában, azonban ezek alapján teljes képet alkotni nem lehet.⁴⁰ Mégis a fennmaradt, 1940–1943 közötti időszak népművelési költségvetési beszámolóí érdekes és meglepő következtetések levonására adnak lehetőséget.

Ung vármegye népművelésének finanszírozása (1940–1942)

1940-ben az intézményes alapokra helyezett iskolán kívüli népművelés jelentős anyagi támogatásokat kapott, amelyekből 3122 pengő tartalékot halmozott fel (1. táblázat).

A vármegye fokozódó jelenléte a finanszírozásában 1940–1942 között biztos bevételi forrást jelentett a népművelés számára. Különösen fontos jelentőséggel bírt, hogy a vármegye részesedése a népművelésben 1940. évi 574 pengőről 1942-re 1686 pengőre növekedett (2., 5. táblázat). 1942-re a bevételek a fokozódó kiadásokat egyre nagyobb arányban államsegélyből finanszírozták. 1940-ben az államsegély 5 ezer pengőt tett ki, amelyből ezer pengőt technológiai korszerűsítésekre fordítottak (4. táblázat). 1942-ben az állam szerepvállalása államsegély formájában 10 ezer pengőre növekedett Ung vármegye népművelésében. 1940–1942 között az államsegélyek növekedési oka az alapvető ismereteket terjesztő előadások számbeli növekedése volt. Az államsegélyek növekvő részesedésének köszönhetően stabil anyagi feltételek jöttek létre ahhoz, hogy az Ung vármegyei iskolán kívüli népművelés hatékonyabbá válhasson.

A vármegyei KIKNB költségvetésének bevételei növekedést mutatnak a vizsgált időszakban. Az anyagi stabilitás a népművelési bizottság kiadásait megélénkítették, így azok növekedési tendenciát mutattak az 1940-es évek első felében.

³⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 13., 31. p.

³⁶ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 11., 32. p.

³⁷ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 114. p.

³⁸ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 26.

³⁹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 13., 48–50. p.

⁴⁰ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 61.

1. táblázat. Az Ung vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1940-es költségvetésének bevételi oldala⁴¹

Bevételi kategória	Pénzösszeg (pengő)
Előző évről maradék	1 067,0
Ung vármegye hozzájárulása a népműveléshez	574,0
A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól rádió beszerzésére kapott összeg	240,0
Postatakarékossági jóváírás	0,9
Államsegély vetítógépre	1 100,0
Államsegély	4 000,0
Egyéb	50,0
Összesen:	7 031,9

2. táblázat. Az Ung vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1940-es költségvetésének a kiadási oldala⁴²

Kiadási kategória	Pénzösszeg (pengő)
Irodai szükségletekre, nyomtatványokra	175,0
Lapokra, folyóiratokra	79,5
Analfabéta-tanfolyamokra	92,0
Alapismereteket-terjesztő tanfolyamokra	460,0
Általános ismeretterjesztő tanfolyamra	740,0
Műkedvelő előadás és alkalmi ünnepek	100,0
Vetítógépre	800,0
Népművelési titkár külön munka címén	250,0
Kiszállási költségekre	1 000,0
Postai költségekre	34,0
Előre nem látható költségekre	11,9
Bútorzatra	167,0
Összesen:	3 909,4

A kiadási oldalt vizsgálva 1940-ben jelentős költségeket fordított az ungi kirendeltség infrastrukturális (irodai felszerelések, bútorzat), illetve technológiai fejlesztések (vetítógépek, diapozitívok) megvalósítására (2. táblázat). Ilyen volt a vetítógép, amely fontos és korszerű eszköznek számított a népoktatásban. A vetítógép széleskörű alkalmazásától a népművelés hatékonyságát remélték a népművelő titkárok, amelynek érdekében az eszköz mielőbbi beszerzésére gyors és hathatós intézkedéseket foganatosítottak. Így 1940–1941 folyamán szinte minden nagyobb községben meg is vásárolták Ung vármegyében.⁴³

Az eszközpark felújítása mellett ugyancsak a népművelési munka korszerűsítését szolgálta a különböző tanfolyamok finanszírozására fordítható anyagi támogatások

⁴¹ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 114. p.

⁴² Uo. 115. p.

⁴³ Ugocsa vármegye területén a vetítógép alkalmazása a népművelési munkálatokban jelentősen lemaradt az Ung vármegyei felhasználási mértékektől. Az 1941–1942. népművelési tanévben Nevetlenfalu (lásd bővebben: KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 8., 107–112. p.), az 1942–1943-as tanévben pedig csak Csepe község használt a népoktatásban vetítógépet (lásd bővebben: KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 23., 78. p.).

növekedése. 1940-től az analfabéta tanfolyamok is rendszeressé váltak Ung vármegyében. 1940 októberében Ungvár vármegye Iskolán Kívüli Népművelési Bizottságának titkára kijelentette, hogy hangsúlyt kíván fektetni az olvasás, írás, számolás, mérés oktatására, s ehhez a szükséges anyagi támogatást a bizottság magára vállalta.⁴⁴ 1940-ben öt analfabéta tanfolyamot szerveztek 220 óraszámban,⁴⁵ amelyre a rendelkezésre álló pénzügyi keretek 1,3%-át fordították.

3. táblázat. Az Ung vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottsága 1941-es költségvetési tervezetének a kiadási oldala (a VKM nem fogadta el)⁴⁶

Kiadási kategória	Pénzösszeg (pengő)
Irodai szükségletekre, nyomtatványokra	250,0
Lapokra, folyóiratokra	200,0
Analfabéta-tanfolyamokra	300,0
Alapismereteket-terjesztő tanfolyamokra / magyar nyelvű tanfolyamra	3 000,0
Általános ismeretterjesztő tanfolyamra	2 500,0
Műkedvelő előadás és alkalmi ünnepek	200,0
Vetítőgépre	3 800,0
Kiszállási költségekre	1 700,0
Könyvvásárlás népművelési célra	800,0
Ismeretterjesztő tanfolyamokra	3 000,0
Postai költségekre	150,0
Előre nem látható költségekre	100,0
Bútorzatra	220,0
Népművelők nyári továbbképzésére	3 000,0
Continental írógépre a KIKNB részére	429,9
Telefon és annak bevezetésére a KIKNB	110,0
Központi előadó kiküldetésére	300,0
Személyi kiadások (népművelési titkár munkadíja, segédmunkaerő havi díjai, takarítók díjazása)	2 110,0
Összesen:	22 169,9

4. táblázat. Az Ung vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1942-es költségvetésének bevételi oldala⁴⁷

Bevételi kategória	Pénzösszeg (pengő)
Előző évről maradék	113,42
Ung vármegye hozzájárulása a népműveléshez	1 686,00
Államsegély	10 000,00
Előre nem látható költségekre	112,97
Összesen:	11 912,39

1941-ben az előző évhez képest csökkent (1%-kal) az analfabéta tanfolyamokra fordított kiadások mértéke. Ennek nagy valószínűséggel az 1941 folyamán megvalósított

⁴⁴ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 4., 18. p.

⁴⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 19., 1. p.

⁴⁶ Az ungi KIKNB 1941. évi kiadási költségtervezetét a VKM nem fogadta el, sérelmezte a vármegye csekély mértékű anyagi hozzájárulását a népművelési munkákhoz. Ezért visszaküldte módosítás végett a vármegyéhez a tervezetett, amelynek további sorsáról nincs tájékoztatás a levéltári iratokban. Sajnos nem maradt fenn az Ung vármegyei KIKNB 1941. évi költségvetésének bevételi oldala sem. KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 13., 31. p.

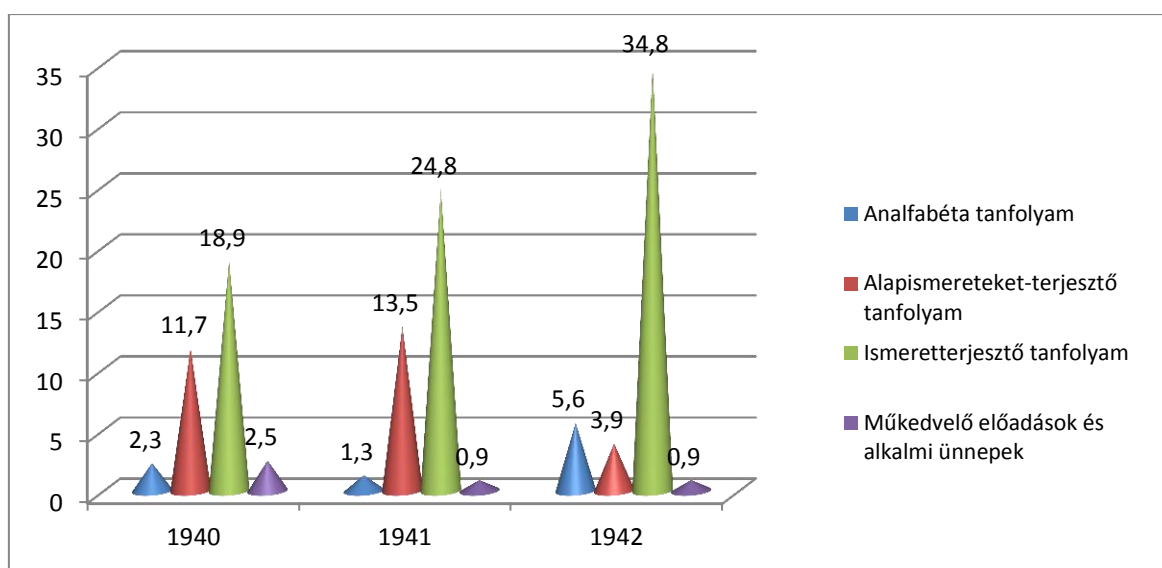
⁴⁷ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 48., 7. p.

eszközbeszerzések miatti erőforrás-átcsoportosítás volt az oka (vetítógépek, írógép, telefon).

1942-ben öt százalék fölé emelkedett az analfabéta tanfolyamokra fordított pénzügyi támogatások mértéke. Ebből öt analfabéta tanfolyamot indítottak,⁴⁸ amelyeknek 322 tanítási óráján 99 hallgató vett részt.⁴⁹ Tehát 1940-hez képest a pénzügyi növekedés a minőségi fejlődést is eredményezett. Minden analfabéta tanfolyamot lezáró vizsgán megjelent a vármegyei népművelési titkár, Kerényi Sándor. Adatok hiányában az 1943-as és 1944-es évekre vonatkozó információink nincsenek.

Az alapismeretek terjesztő tanfolyamok számolási, helyesírási és fogalmazási ismeretek elsajátítása miatt szerveződtek. A megvalósításukra fordított összegek 1940-ben a kiadások 11,7%-át, 1941-ben 13,5%-át, 1942-ben pedig 3,9%-át tették ki.

1. ábra. Ung vármegye költségvetéséből a tanfolyamokra fordított kiadások megoszlása (%)
Saját szerkesztés

Az ismeretterjesztő tanfolyamok az első perctől igen közkedveltekké váltak a részvételi adatok alapján. A lakosság e spontán érdeklődésére figyelve, a kirendeltségi bizottságok titkárai egyre nagyobb anyagi ráfordításokat eszközöltek a költségvetés megalkotása során az ismeretterjesztő tanfolyamok javára. 1940-ben a kiadások 18,9%-át, 1942-ben 34,8%-át fordították a széles néptömegek ilyen irányú művelésére. A nagy összegű pénzügyi ráfordítások meg is hozták eredményüket, hisz 1942-ben 789 ismeretterjesztő tanfolyamot tartottak Ung vármegye községeiben, amelyeken 46 162 fő vett részt.⁵⁰

A műkedvelői előadásokra és alkalmi ünnepekre fordított összegek fokozatosan csökkentek úgy, hogy közben az előadások száma növekedett. Ennek legfőbb oka, hogy a községekben a műkedvelői előadásokat egyre gyakrabban rendezték a népművelő titkárok,

⁴⁸ 1942-es népművelési tevékenységben az Ung vármegyei KIKNB hat analfabéta-tanfolyamot tervezett be, amelyből az év folyamán csak ötöt tartottak meg. Ennek oka, hogy a deregyői tanfolyam megszűnt, mert a lakosok a téli hidegben megfelelő ruha és lábbeli hiányában nem járhattak. Lásd bővebben: KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 19., 9. p.

⁴⁹ Uo. 7. p.

⁵⁰ Uo. 7–13. p.

nagyobb teret hagyva a kezdeményező fiatalságnak, illetve a településeken működő egyesületeknek. A nemzeti ünnepek megünneplése pedig ráfordítások nélkül valósult meg minden községben.

5. táblázat. Az Ung vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1942-es költségvetésének kiadási oldala⁵¹

Kiadási kategória	Pénzösszeg (pengő)
Irodai szükségletekre, nyomtatványokra	131,66
Lapokra, folyóiratokra	82,00
Alfabetá-tanfolyamokra	634,00
Alapismereteket-terjesztő tanfolyamokra / magyar nyelvű tanfolyamra	1 581,00
Általános ismeretterjesztő tanfolyamra	2 666,50
Műkedvelő előadásra és alkalmi ünnepekre	102,61
Vetítőgépre	-
Titkár rendkívüli munkadíjára	1 200,00
Kiszállási költségekre	584,13
Könyvvásárlás	735,00
Ismeretterjesztő tanfolyamokra	1 272,50
Postai költségekre	70,87
Előre nem látható költségekre	293,20
Bútorzatra	64,00
Népművelők nyári továbbképzésére	506,00
Központi előadó kiküldetésére	245,00
Személyi kiadások (népművelési titkár munkadíja, segédmunkaerő havi díjai, takarítók díjazása)	1 127,86
Összesen:	11 296,33

Ugocsa vármegye népművelésének finanszírozása (1942–1943)

Ugocsa vármegyében a népművelési finanszírozásokat illetően 1942-ről és 1943-ról maradtak fenn levéltári iratok. Ezeket tanulmányozva a következő tényeket állapíthatjuk meg.

1942-ben a vármegye költségvetése 4304 pengő tartalékot halmozott fel (6. táblázat). E felhalmozás valószínűleg a nagyfokú államsegélynek tudható be (8 280 pengő), illetve annak, hogy 1942 folyamán nem került sor a korszerűsítést elősegítő vetítőgépek beszerzésére az államsegély késői, év végén történt utalása miatt (7. táblázat).⁵² Az 1943-as év már nem mutatott ilyen rózsás helyzetet a költségvetés szempontjából (8. táblázat). Ebben az évben ugyanis nagyfokú, 7478 pengő hiányt mutatott a könyvelés (9. táblázat). Ugocsa vármegye nagyobb részt vállalt a népművelésben 1942-ben, mint Ung vármegye.⁵³ Hozzájárulása a népműveléshez 1942–1943. között 17,5%-al növekedett, stabil alapot szolgáltatva ezzel a hatékony népművelési munkához.

A vármegye 1942-ben személyi kiadásokra, titkári fizetésekre, kisebb hányadban tanfolyamok finanszírozására fordította anyagi erőforrásait. Míg Ung vármegyében 1942-

⁵¹ Uo. 7. p.

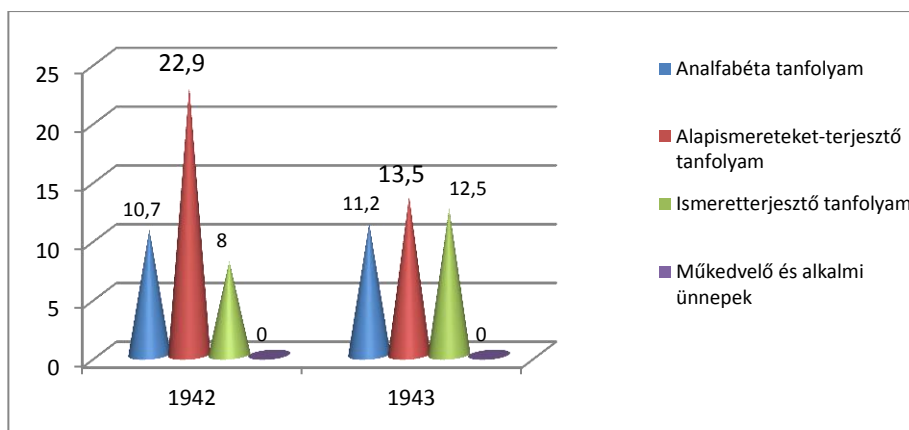
⁵² KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 26., 18. p.

⁵³ 1942-ben Ung vármegye részesedése a népművelésben 1686 pengő volt, míg Ugocsa vármegyéé 2340 pengő.

ben teljes mértékben megvásárlásra kerültek a vetítőgépek, addig Ugocsa vármegyében még a pénzkiutalásokat sem valósítják meg ebben az évben. Az Ung vármegyében végbement nagyfokú technológiai fejlesztés Ugocsa vármegyében még váratott magára.

1943-ban Ugocsa vármegye túlköltekezett. Államsegély kiutalásáról sem maradtak fenn iratok. Így bevétele 1943-ban pusztán a vármegyei hozzájárulásból és az 1942-es évről maradt pénzösszegekből állt. 1942-höz képest az 1943-as évben megnövekedtek a tanfolyamokra fordított összegek mértéke. Azonban a titkári és a segédszemélyzeti fizetések is látványosan emelkedtek. A jelentős hiányhoz a tanfolyamokra történt nagyfokú anyagi ráfordítások mellett a vetítőgép vásárlások is hozzáadódtak.

2. ábra. Ugocsa vármegye kiadásai százalékos megoszlása 1942-1943. között népművelési tanfolyamokra (%)
Saját szerkesztés

Ugocsa vármegye e két évben nem részesítette anyagi támogatásban a műkedvelő előadásokat. Csökkentette az alapismereteket-terjesztő előadásokra fordított összegeket is, majdnem 10%-kal. 1942–1943 között egyedül az ismeretterjesztő tanfolyamokra fordított pénzösszegek növekedtek látványosan több mint 4%-kal. Minimálisan növelte a vármegye az analfabéta tanfolyamokra fordított összegek arányát is.

6. táblázat. Az Ugocsa vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1942-es költségvetésének bevételi oldala⁵⁴

Bevételi kategória	Pénzösszeg (pengő)
Előző évről maradék	5,0
Ugocsa vármegye hozzájárulása a népműveléshez	2 340,0
Adomány a vármegyétől az 1941-es év befejezésére	1 400,0
Előre nem látható bevételek	2 600,0
Visszatérítések	24,8
Államsegély	8 280,0
Összesen:	14 649,8

⁵⁴ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 26., 13. p.

7. táblázat. Az Ugocsa vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1942-es költségvetésének kiadási oldala⁵⁵

Kiadási kategória	Pénzösszeg (pengő)
Fűtésre, világításra	532,77
Irodai szükségletekre, nyomtatványokra	939,93
Lapokra, folyóiratokra, könyvek beszerzésére	314,20
Analfabéta-tanfolyamokra	1 115,00
Alapismereteket-terjesztő tanfolyamokra / magyar nyelvű tanfolyamra	738,00
Általános ismeretterjesztő tanfolyamra	1 639,00
Műkedvelő előadásra és alkalmi ünnepekre	0
Vetítógépre	12,20
Titkár rendkívüli munkadíjára	1 382,49
Kiszállási költségekre	784,70
Ismeretterjesztő tanfolyamokra	836,00
Postai költségekre	13,19
Előre nem látható költségekre	560,00
Személyi kiadások (népművelési titkár munkadíja, segédmunkaerő havi díjai, takarítók díjazása)	1 478,16
Összesen:	10 345,64

8. táblázat. Az Ugocsa vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1943-as költségvetésének bevételi oldala⁵⁶

Bevételi kategória	Pénzösszeg (pengő)
Előző évről maradék	4 304,24
Ugocsa vármegye hozzájárulása a népműveléshez	2 750,00
Összesen:	7 054,24

9. táblázat. Az Ugocsa vármegyei Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság 1943-as költségvetésének kiadási oldala⁵⁷

Kiadási kategória	Pénzösszeg (pengő)
Irodai szükségletekre, nyomtatványokra	300
Lapokra, folyóiratokra, könyvek beszerzésére	1 000
Analfabéta-tanfolyamokra	1 632
Alapismereteket-terjesztő tanfolyamokra / magyar nyelvű tanfolyamra	432
Általános ismeretterjesztő tanfolyamra	1 538
Műkedvelő előadásra és alkalmi ünnepekre	0
Vetítógépre	2 500
Titkár rendkívüli munkadíjára	1 200
Kiszállási költségekre	1 200
Ismeretterjesztő tanfolyamokra	1 830
Postai költségekre	200
Előre nem látható költségekre	700
Személyi kiadások (népművelési titkár munkadíja, segédmunkaerő havi díjai, takarítók díjazása)	2 000
Összesen:	14 532

⁵⁵ Uo. 13. p.

⁵⁶ Uo. 15-19. p.

⁵⁷ Uo. 15-19. p.

A népművelők rekrutációja

Miután 1940-ben megszületett az intézményes alapja az iskolán kívüli népművelésnek Kárpátalján, az érdemi munka is kezdetét vette az 1940/1941. tanévben. A VKM minden anyagi és szakmai támogatást megadott, amit csak lehetett 1940-ben a szervezet oktatás megkezdéséhez. A népművelési munka hatékonyságának fokozása fő célja volt a VKM-nek, amihez részletes információkra volt szüksége a kárpátaljai községek művelődési állapotairól. Ebből kifolyólag 1941 januárjában a KIKNB-hoz fordult, amely továbbította a HIKNB-hoz a központilag megküldött statisztikai űrlapokat.⁵⁸ A teljes korabeli kárpátaljai területre vonatkozólag sajnos nem maradtak fenn ezek a statisztikai adatok. Azonban Ung vármegye községei által beküldött űrlapok mintegy 70%-át sértetlenül őrizte meg a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár.

1941-ben Ung vármegye az ország legkisebb területű vármegyéje volt a maga 687 km²-vel.⁵⁹ A vármegye lakossága 45 459 fő volt, amely mindössze két járásban, az Ungváriban és a Nagykaposiban összpontosult. E két járásnak összesen 58 települése és 13 körjegyzősége volt.⁶⁰ Az 58 település közül 41-re vonatkozó statisztikai adatlapot sikerült levéltári kutatással felfedezni. Ebből a 41 községből kettőnek nem volt feltüntetve a neve, valószínűleg mulasztásból. A dokumentumok alapján képet tudunk alkotni a vármegye lakosságának művelődési lehetőségeiről, állapotáról, szokásairól a háborús körülmények között.

A minisztérium által megküldött statisztikai űrlapok a következő adatokra kérdeztek rá:

- a) a községben lévő értelmiség száma;
- b) a községben lévő értelmiségiek közül kik vesznek részt népművelésben;
- c) milyen egyesületek vannak a községekben;
- d) milyen énekkar van a községben;
- e) a község könyvtárának kötetszáma;
- f) az elmúlt egy évben hány olvasó kölcsönzött könyvet, milyen mennyiségben;
- g) a községben járatott lapok példányszáma.

E statisztikai adatlapok kitöltése nem sikerült egységesen minden településen. Az adatfeldolgozás stádiumában ugyanis feltűnt számomra, hogy a községekben járatott lapok és azok példányszámának feltüntetésén szinte minden helyi népművelő mást és mást értett. Volt, aki az előfizetett lapok számát tüntette fel (pl. Levente folyóirat, Néptanítók Lapja – 2 folyóirat). Egyesek az előfizetők számát adták meg (pl. négy fő), míg mások a tényleges folyóiratonkénti példányszámot tüntették fel. Az egységesség hiánya miatt a községek sajtóval való ellátottságáról sajnos nem tudunk következtetéseket levonni.⁶¹

A statisztikai adatok első kérdései a vármegye községeiben élő értelmiség számára és kategóriáira kérdeztek rá.

Ung vármegye településeiben – a községek 70%-os lefedettsége alapján – 1941-ben

⁵⁸ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 1. p.

⁵⁹ Thirring Lajos: Terület és népsűrűség törvényhatóságokként. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1941. 9. szám. 613. p.

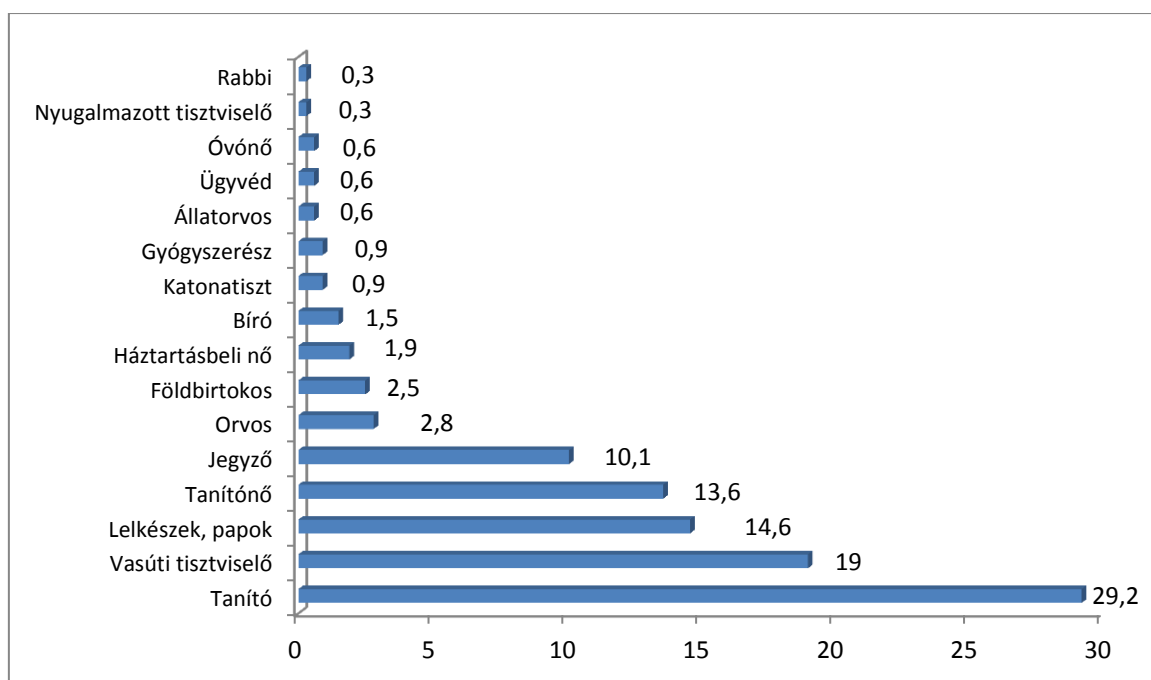
⁶⁰ Thirring Lajos: Vármegyéink területe, népességfejlődése, népsűrűsége és közigazgatási felosztása. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1942. 4. szám. 179. p.

⁶¹ Amiatt is fájó pont e hiányosság, mivel több település is megemlíti, hogy budapesti napi-, illetve hetilapokra is előfizettek a községek lakosai. Például ilyen volt Csap község. Lásd bővebben: KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 4. p.

minimum 315 „értelmiségi csoportba” tartozó személy élt. A legtöbb értelmiségi az adatok alapján Csap községben élt – 82 fő.⁶² Ezt követte Nagykapos 29 fővel,⁶³ utána Nagydobrony 27 fővel.⁶⁴ A legkevesebb értelmiségi Unghosszúmező és Ungmogyorós községekben élt, mindössze egy-egy fő.⁶⁵

Ung vármegye helyi népművelő titkárainak válaszai alapján a községekben élő értelmiségiek száma összesen 315 főt tett ki. Ez a szám a következő kategóriák között oszlott meg: 42,8% helybeli tanár (29,2% férfi, 13,6% nő), 19% vasúti tisztviselő, 14,6% lelkész vagy pap, 10,1% jegyző, 2,8% orvos, 2,5%-a földbirtokos.

3. ábra. Az értelmiségiek megoszlása Ung vármegye községeiben 1941-ben (%)
Saját szerkesztés

Két százalék alatt volt a községekben azoknak az értelmiségieknek a száma, akik katonatisztek, nyugalmazott tisztviselők, gyógyszerészek, állatorvosok, rabbik, ügyvédek, bírók, háztartásbeliek vagy óvónők voltak.

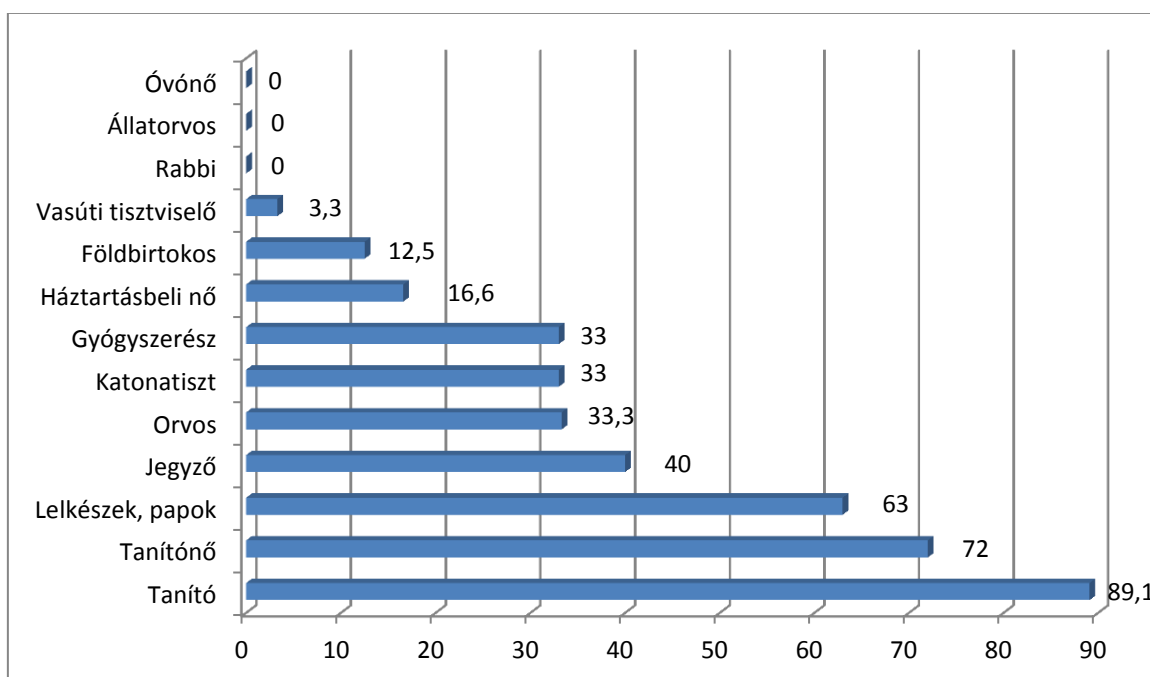
⁶² Uo. 4. p.

⁶³ Uo. 48. p.

⁶⁴ Uo. 44. p.

⁶⁵ Uo. 22–24. p.

4. ábra. A népművelési munkában bekapcsolódó értelmiségiek Ung vármegyében 1941-ben (%)
Saját szerkesztés

A községekben élő értelmiségiek 52% (164 fő) vett részt aktívan a népművelési folyamatban Ung vármegye szerte. A tanárnők 72%-a, a férfi tanerőnek pedig 89,1%-a jelentkezett népművelési munkára. A lelkészeknek 63%-a aktív szervezőjévé a népművelési munkának Ung vármegyében. Jelentős volt a községi jegyzők szerepvállalása is a népművelésben, 40%-ban részt vettek a népoktatás kivitelezésében. Az orvosok, katonatisztek és gyógyszerészek egyharmada kapcsolódott be 1941-ben a szélesebb néptömegek oktatásába.

A kisebb településeken, mint Kereknye, Palágykomoróc, Tiszaágtelek, Tiszaásvány, Unghosszúmező, Ungmogyorós, Ungtarnóc, Kistéglás, Bés, Császlóc, Hegyi és Magyarkélecsény az értelmiségi kategóriák képviselői 100%-ban bekapcsolódtak a népművelési munkába. A legpasszívabb az értelmiség Csap községben volt (18,2%-uk kapcsolódott be a népművelési munkába, szinte csak a tanárok), Bajánházán (20%) és Nagykaposon (24%).

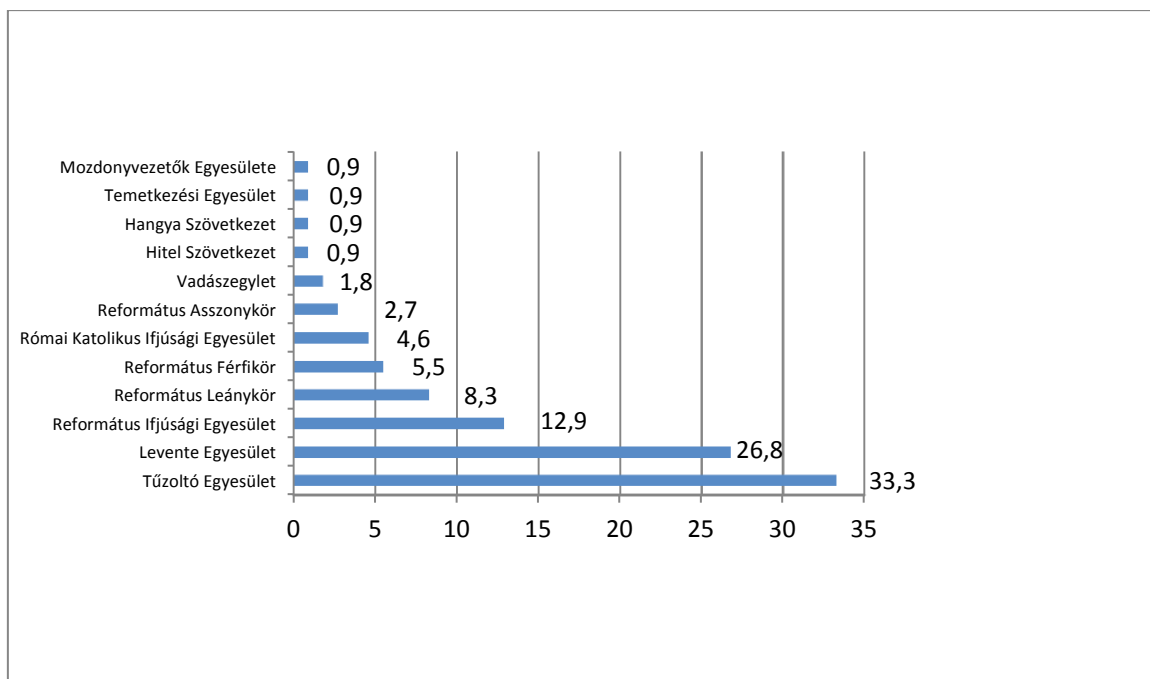
A statisztikai űrlapok fontos célja volt a községekben működő egyesületekre vonatkozó adatgyűjtés is. Leginkább a községekben működő egyesületek számára és típusára irányuló kérdések szerepeltek az adatlapon.

Egyesületi élet, könyvtárak Ung vármegyében

Ung vármegye községeiben élénk egyesületi élet zajlott, amiről tanúskodik, hogy 108 kulturális egyesületről tudunk.⁶⁶ Szinte minden településen volt tűzoltó, illetve levente egyesület. Ezek mellett a főbb egyházi felekezeteknek megfelelő legény-, leány- vagy ének egyletek is működtek. Gazdasági jellegű szervezetek közül Ung vármegye falvaiban a Hangya Szövetkezet, illetve a Hitel Szövetkezetek képviseltették magukat.⁶⁷

A legtöbb egyesület 1941-ben Eszenyben működött, összesen hét.⁶⁸ Nem sokkal lemaradva Csap és Csicsér községek álltak a képzeletbeli dobogó második helyén, mivel lakosaik hat-hat egylet lelkes látogatói voltak.⁶⁹ Azonban volt olyan település is, amely nem szervezett 1941-ben egyesületet, ez volt Ungdaróc.⁷⁰ Átlagosan minden településre két egyesület jutott, ami a korabeli viszonyok között igazán figyelemre méltó.

5. ábra. Az egyesületek megoszlása típusonként Ung vármegye községeiben 1941-ben (%)
Saját szerkesztés

A legnagyobb százalékban a tűzoltó egyesületek fordultak elő Ung vármegye területén, minden településen működött ilyen. Oka érthető, hisz feladatuk fontos társadalmi jelentőséggel bírt, ami háborús körülmények között csak tovább fokozódott. Fontos feladatott láttak el a köz- és a magántulajdon védelmében is, együttműködve más belügyi szervekkel, mint például a csendőrséggel és a háború további szakaszában a légvédelemmel.

⁶⁶ Ez a szám nagyobb volt, emlékeztetőül jelzem, hogy a települések 70%-a van rálátásunk.

⁶⁷ Eszenyben működött Hangya Szövetkezet és Hitel Szövetkezet. KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 5. p.

⁶⁸ Uo. 5. p.

⁶⁹ Uo. 4. p.

⁷⁰ Uo. 23. p.

Ung vármegye tűzoltósága 1941. január 2-ától a kassai tűzrendészeti kerület része lett.⁷¹ Így fokozatosan kapták meg a felszereléseket és a hatékony tűzoltáshoz szükséges eszközöket Kárpátalján is. Az ellátás befejezését 1946-ra jósolták. Ebben a láncban fontos szemnek számítottak az önkéntes községi tűzoltó egyletek, amelyek először 1869-ben a Magyar Királyi Belügyminisztérium rendeletével szerveződött meg a történelmi Magyarország területén.⁷²

A falvakban szerveződő közösségi élet másik elterjedt típusa volt a Levente Egyesületekben való aktív részvétel. A levente szervezetek az első világháború után szerveződtek a trianoni Magyarországon. 1921-ben a „Lex Karafiath”-nak nevezett testnevelési törvény jelentette az első lépcsőfokát.⁷³ A cél egyértelmű volt: a háborús vereség miatt minimalizált 46 000 fős haderő tartalékait kívánták megteremteni egy esetleges háború idejére a törvény megalkotásával. 1924. június 30-án a 124.000. számú intézkedésével a Magyar Királyi Belügyminisztérium törvényt alkotott a Levente Egyesületek szervezéséről.⁷⁴

Az első bécsi döntés, illetve Kárpátalja visszacsatolása után a régióban is megszerveződtek az első ifjúsági szervezetek: az első Órdarmán 1939. szeptember 1-jén Konratovics Ireneusz vezetésével, szeptember 24-én pedig Ungváron Korláth Endre elnökletével.⁷⁵ A levente egyesületek társadalmi szerepének jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1940-ben a Magyar Királyi Belügyminisztérium által kiadott 355.500. számú rendelet, amely az egyesülési jog korlátozását mondta ki, nem lett kiterjesztve a levente egyesületekre.⁷⁶ A levente egyesületek további szerveződését a 148.000/1940. számú belügyminisztériumi rendelet szabályozta. E rendelet új alapszabály szerint kívánta megszervezni a Levente Egyesületeket, a figyelmet a sport, a testedzés, a szabadidő célszerű kihasználásának, illetve a művelődési tanfolyamok, előadások, ünnepélyek jelentőségét hangsúlyozó szólamokkal. Kimondta továbbá e rendelet, hogy a helyi egyesületek szigorú állami ellenőrzés alatt állnak, amelyet a Leventeegyesületek Országos Központja végez. Az egyesületek kiadásait a rendelet szerint elsősorban a községeknek, városoknak a tagsági díjakból (nem volt kötelezővé téve a tagsági díj) befolyt összegekből kellett fedeznie.⁷⁷

Ung vármegyében az egyesületek 26,8%-át tették ki a levente egyesületek. 1941-ben a következő községekben működött ilyen szerveződés: Bajánháza, Eszeny, Gálóc, Kisdobrony, Nagyrát, Palló, Szirénfalva, Szürte, Tiszaágtelek, Tisasalamon, Ungmogyorós, Ungtarnóc, Vaján, Abara, Bés, Császlóc, Csicsér, Dobóruszka, Hegyi, Homok, Kistrát, Koncháza, Koráthelmec, Nagydobrony, Nagygejőc, Magyarkelecsény, Mátyóc.

Ezenkívül jelentős szerepük volt az egyházi jellegű társadalmi szervezeteknek is. Az egyházi, társadalmi szerveződéseknek nagy múltja volt a régióban. Erősítette a különböző vallási szervezetek népszerűségét a lakosság körében tapasztalható vallásosság, a bevett egyházak népszerűsége, amelyet az 1941-es népszámlálás felekezeti adatai is bizonyítanak.⁷⁸ Az 1941-es népszámlálás Ung vármegyében a következő arányokat

⁷¹ Magyarországi Rendeletek Tára. 1941. I. kötet. Magyar Királyi Belügyminisztérium. Budapest, 1942. 463. p.

⁷² Magyarországi Rendeletek Tára. 1869. Kiadja Ráth Mór. Pest. 716. p.

⁷³ Boros László: Cserkészek és leventék Kárpátalján 1938–1941 között. In: Acta Beregsasiensis (Beregszász). 2011. 1. szám. 93. p.

⁷⁴ Magyarországi Rendeletek Tára. 1924. I. füzet. Magyar Királyi Belügyminisztérium. Budapest, 1925. 411. p.

⁷⁵ Boros László: Cserkészek és leventék Kárpátalján, i. m. 95. p.

⁷⁶ Magyarországi Rendeletek Tára. 1940. I. kötet. Magyar Királyi Belügyminisztérium. Budapest, 1941. 146. p.

⁷⁷ Magyarországi Rendeletek Tára. 1941. I. kötet. Magyar Királyi Belügyminisztérium. Budapest, 1942. 469–487. p.

⁷⁸ 1944. május 23-án az Ung vármegyei KIKNB titkára, Vajdai Péter levelet írt a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalnak. Ebben kérte a Hivatalt, hogy az 1941. népszámlálás statisztikai adatait Ung vármegye két járásának falvaira vallási és anyanyelvi vonatkozásban postafordultával küldje meg. A Központi Statisztikai

állapította meg a népesség felekezeti szerinti megoszlásában: 46,5% református (21 173 fő), 22,85% görög katolikus (10 392 fő), 22,82% római katolikus (10 378 fő), 6,5% izraelita (2 988 fő), 0,7% görög keleti (355 fő), 0,2% evangélikus (95 fő), 0,1% felekezeten kívüli, 0,1% alatti volt az aránya az unitáriusoknak és baptistáknak.⁷⁹

1941-ben a statisztikai adatlapok alapján Ung vármegyében 32 különböző típusú református egyesület működött. Ez 29,4%-a a vármegye területén 1941-ben működő egyesületeknek. Érdekes tény, hogy a vármegye azon községeiben, ahol a református hívők száma 50% fölött volt, szerveződött meg a református egyesületek kisebbsik hányada (44%). A református hívek ifjúsági, leány-, asszony-, illetve férfi egyesületekbe léphettek be.

10. táblázat. Települések Ung vármegyében 50% fölötti a református lakosságárányal (1941)

Település neve	Református lakosság száma az 1941. népszámlálás alapján a községben (fő)	Református lakosság aránya a község lakosságához (%)	A községekben működő református egyesületek száma
Magyarkelecsény	458	52,2	0
Palló	208	53,0	0
Nagygejőc	626	62,2	1
Kisrát	374	62,5	2
Tisszasalamon	618	63,5	0
Palágykomoróc	537	66,2	1
Vaján	420	66,5	1
Ungmogyorós	240	67,9	0
Eszeny	1764	69,8	3
Abara	642	83,7	1
Kisdobrony	1269	86,3	0
Tiszaásvány	599	87,3	0
Bés	592	87,7	3
Tiszaágtelek	627	91,3	1
Nagydobrony	3695	92,2	0
Szalóka	790	95,2	1

A második legnépesebb tábora a görög katolikus egyháznak volt, a vármegye lakosaiból 22,85%-t (10 392 fő) tömörített. Abszolút többséget az egyház híveinek száma két településen ért el, Unghosszúmezőn és Ungdarócon, azonban egyesületi szinten megszerveződni egy településen sem tudott.

A református mellett a római katolikus egyház is elérte az önszerveződésnek azt a szintjét, hogy lakosai néhány községben egyesületeket alapítottak. A római katolikus egyház híveinek száma a vármegyében nagyságrendileg a harmadik helyen állt, a lakosság 22,82%-át tette ki (10 378 fő). Az egyház hívei a vármegyében 1941-ben működő egyesületek mindössze 4,6%-át (ötöt) szerveztek, amelyek mind római katolikus ifjúsági egyesületek voltak. A református egyházhhoz hasonlóan a római egyházközségek esetében is helytálló, hogy elsősorban azokban a településekben működött 1941-ben római katolikus egyesület, ahol a hívők aránya 50% alatt volt (a római katolikus egyesületek 80%-a). A római katolikus hívők relatív többségét adó községek mindössze egyharmada tudott egyesületet szervezni.

A vallási szervezeteken kívül gazdasági szervezetek, egyesületek is működtek Ung vármegye községeiben 1941-ben. Ezek nem voltak jelen a korabeli kárpátaljai társadalomban tömeges jelleggel. Elvértve fordultak elő olyan településeken, ahol a gazdasági szervezkedés vagy a lakosság igényei megkövetelték. Gazdasági megfontolásból

Hivatal által elküldött lista az Ung vármegyei községek lakosságainak vallás és anyanyelv szerinti megoszlását tartalmazta és megtalálható a KTÁL-ban. Lásd bővebben: KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 53–57. p.

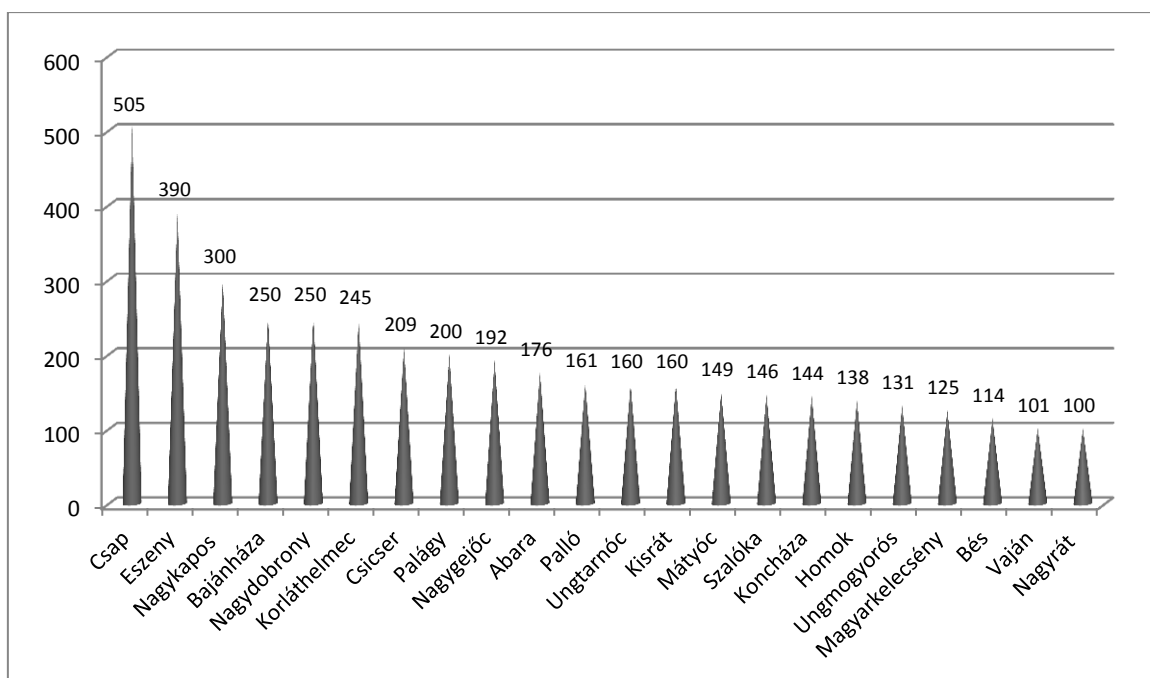
⁷⁹ Uo. 53–57. p.

jött létre Eszenyben a Hitel Szövetkezet és a Hangya Szövetkezet. Csap és Nagydobrony községek Vadászegyesülettel is rendelkeztek 1941 januárjában.

A helyi népművelő titkárok 1941-es statisztikai adatait összesítve levonható a következtetése, hogy Eszeny községben volt a legélénkebb az egyesületi élet. A községben hét egyesület működött. A községben működött tűzoltó egyesület, református leány-, asszony- és férfikör, Hitel és Hangya Szövetkezet, valamint Levente Egyesület. A kulturális és közösségi élet megélésének viszonylag sokféle lehetősége volt tehát biztosítva.

A HIKNB vezetői által 1941-ben beküldött statisztikai adatsorok Ung vármegye községeinek könyvtári állapotáról és könyvvel való ellátottságáról is pontos képet adnak. A könyvtár, annak felszereltsége, könyvállományának száma, minősége mindenkor fontos meghatározója volt a község kulturális szintjének. Alapvető helyszíne volt a korabeli viszonyok között a falvak lakóinak a művelődésre.

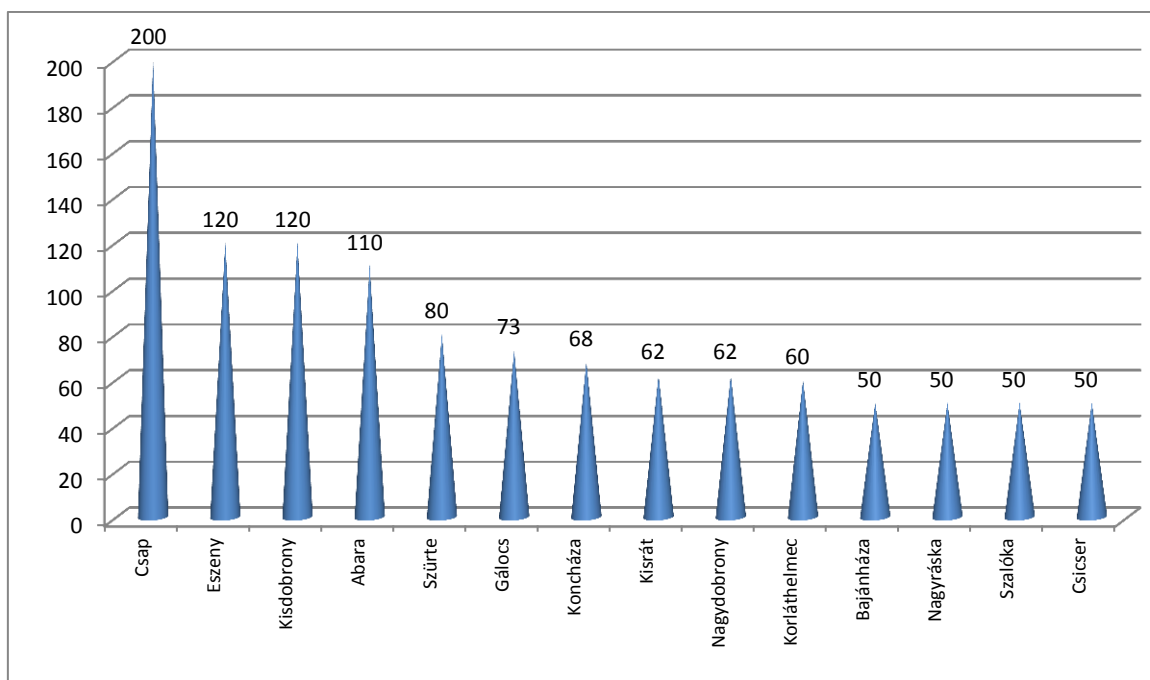
6. ábra. Száznál több könyvtári kötettel rendelkező települések Ung vármegyében (1941)
Saját szerkesztés

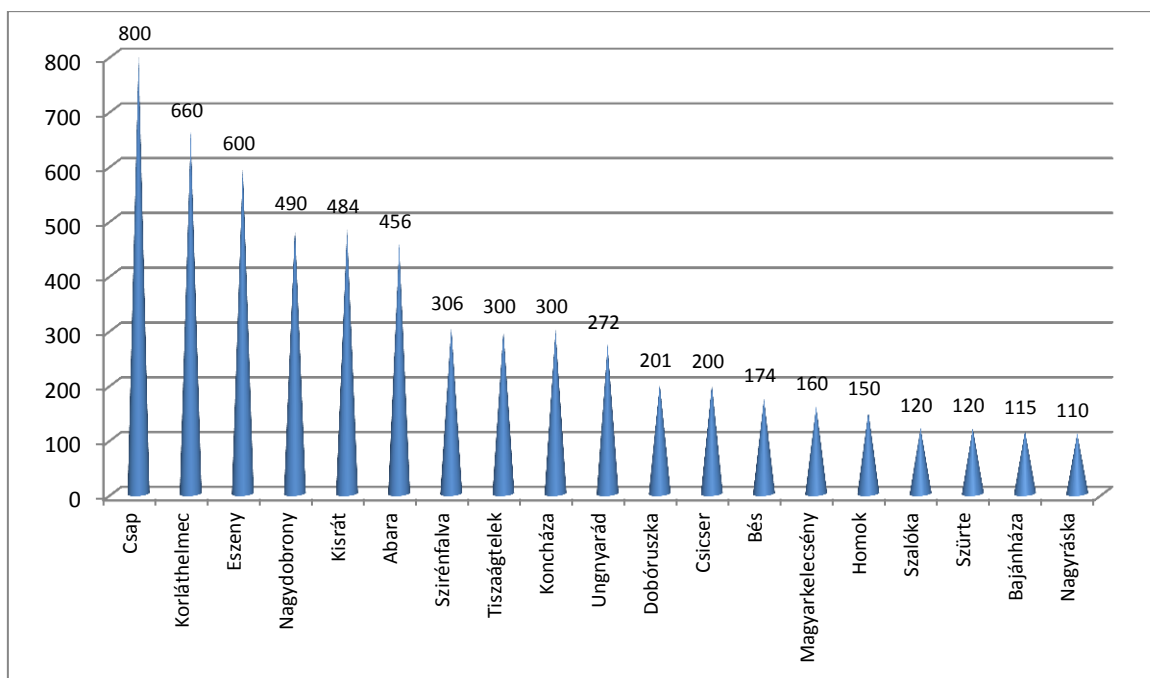
A napjainkig fennmaradt, a községek 70%-ra vonatkozó adatok alapján Ung vármegye vidéki településeinek könyvtárai összesen több mint 5300 kötettel rendelkeztek 1941 januárjában.⁸⁰ A legtöbb könyv az olvasók rendelkezésére Csap községben állt 505 kötettel, a legkevesebb pedig Kistégláson 30 darabbal. A könyvvel való átlagos lefedettsége a vármegyének 144 példány volt községenként. 1941-ig három községben nem sikerült a könyvtárt megszervezni (Nagyszelmencen, Tiszaásványban, Tiszasalamonban), további három községben (Nagyrát, Ungtarnóc, Mátyóc) pedig elhúzódó szervezési okok miatt (épület-felújítás, megfelelő épület hiánya) zárva voltak az olvasótermek.

⁸⁰ 1942-re Ung vármegye községeinek könyvállománya a Vallás- és Közoktatási Miniszternek köszönhetően 9855 darabra növekszik. Lásd bővebben: KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 19., 8. p.

7. ábra. Évi 50-nél több könyvtári olvasót regisztrált települések Ung vármegyében (1941)
Saját szerkesztés

8. ábra. Évi 100-nál több könyvtári kölcsönzést feljegyző községek Ung vármegyében (1941)
Saját szerkesztés

A vármegye településeinek 54%-a száznál több, 31%-a pedig ennél kevesebb könyvtári kötettel rendelkezett. 15%-a a könyvtáraknak nem működött. A legtöbb könyvvel rendelkező Csap községben kiugróan magas volt a könyvtárba rendszeresen járó olvasók száma 1940–1941 között (200 olvasó). Havi bontásban ez átlagosan több mint 16 olvasót jelentett a község könyvtárában. E 200 olvasó a vármegyében szintén rekord mennyiségű 800 könyvet kölcsönzött egy év leforgása alatt.⁸¹ Meglepő, de az ellenkező pólus, a legkevesebb olvasóval rendelkező település nem a legkevesebb könyvvel rendelkező Kistéglás volt: Kereknye község lakosaiból (817 fő) mindössze nyolcan fordultak meg egy év leforgása alatt s kölcsönöztek 23 kötetet a község könyvtárából.⁸²

⁸¹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 4. p.

⁸² Uo. 7. p.

Népművelési tanfolyamok

Már a két világháború közötti időszakban is kiemelt figyelmet fordított a magyar kormány az elcsatolt területeken maradt magyarság kulturális egyben tartására. Ezen kívül a gazdasági fellendítés érdekében is fontos volt számára az iskolán kívüli népművelés felkarolása, ahogy azt Németh Andor is megfogalmazta 1940 júniusában országgyűlési felszólalásában.⁸³ A népművelési munka egy másik célkitűzése lett, hogy a radikális ideológiákra fogékony szegény falusi és tanyasi parasztságot felvilágosítsa.⁸⁴ Az iskolát végzett falusi lakosság művelésének volt egy nagyon fontos pozitívuma, amely a népművelés sikerességét jobban elősegítette, mint az oktatás. Mégpedig az, hogy egy-egy tanfolyamon több ezer ember is megfordulhatott résztvevőként, hallgatóságként. Ez nyilván a falusi lakosság spontán érdeklődésével is magyarázható.

Fontos részét képezte a széleskörű népművelésnek a nemzetiségek közötti békés viszony hangsúlyozása. A népművelési folyamatban szerepeltek olyan összefüggések is, amelyeken a községek magyar és ruszin lakossága együtt, közösen vett részt.⁸⁵

A klebelsbergi alapokra való helyezéssel az iskolán kívüli népművelés tartalma is egységesült egész Kárpátalján. 1940 végén a VKM megküldte a kárpátaljai vármegyék számára a népművelési előadások és tanfolyamok megszervezéséhez szükséges tájékoztatóját. A tanfolyamok szervezésénél a legfontosabb szempontként a minisztérium a helyi adottságok figyelembevételét, illetve a lakosság igényének szem előtt tartását határozta meg a népművelők számára. E szempontok szerint a népművelési tanfolyam lehetett ismeretterjesztő, analfabéta, alapismereteket terjesztő, művészeti vagy kedélyképző, nőnevelési, egészségügyi, gazdasági, háziipari. A rendezhető előadások kategóriái ugyancsak központilag meghatározva: újságfelolvasó és kultúrestek, gyerek mesedélutánok, gyermekszíndarabok, tanulmányi kirándulások, műkedvelő előadások, népművelési hangversenyek, rádióelőadások.

Az *ismeretterjesztő előadások* elsősorban a tudomány népszerűsítését szolgálták. A legfontosabb elemét a természet- és társadalomtudományi ismeretek átadása képezte. A természettudományos ismeretek átadásával a népművelés olyan alapismeretekkel ruházta fel a szegény lakosságot, amelyek a gazdasági tevékenységre, testi higiénia, az egészségügyre vonatkoztak.⁸⁶ Másik célja volt a falusi lakosság látószögének kiszélesítése, kiemelése a mindent átszövő babonák világából.⁸⁷ A központilag megadott témák közlésére szerveződtek kisebb közönség számára ezek az előadások. A részvétel az előadásokon a lakosság számára nem volt kötelező. Az előadások tervezésénél a témát a HIKNB-nak megküldött listákból kellett kiválogatni kötelező jelleggel. A központilag megadott előadások két kategóriába tartoztak: minden községben kötelezően megtartandók, és további ajánlott jellegűek. Erős ideológiai tartalmuk vitathatatlan.

⁸³ Képviselőházi Napló (továbbiakban: KN) 1939-VI-318.

⁸⁴ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 2010. 177. p.

⁸⁵ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 111. p.

⁸⁶ Tar Károly: A magyar népművelés története. Szöveggyűjtemény II/I. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982. 86. p.

⁸⁷ Uo. 87. p.

Gróf Széchenyi István élete és alkotásai.
Községekből kiadott hatósági intézkedések /közellátási, adóügyi, gazdasági intézkedések ismertetése, zsidótörvény stb./
Ahol most honvédek járnak /Oroszország és a bolsevizmus elleni háború/
A visszatért délvidék.
Erdély rövid ismertetése.
Községünk története szerepe a világháborúban, hősi hallottai, vitézei/

Az ajánlott előadások között szerepelt több egészségügyi (Az egészséges és takarékos táplálkozás, Gyógynövények gyűjtése stb.), történelmi (Mátyás király, Történelmünk hősei stb.), vallási (Vallásosság és hazaszeretet), gazdasági (Len, kender termesztése, Az adó útja stb.) témák is. A vármegyék az ajánlott témák esetében nem emeltek kifogást, ha a HIKNB-ok a helyi kívánalmaknak megfelelő más általános értékű vagy időszerű előadásokat tartottak meg. Egy-egy településen minimum, hat maximum 20 ismeretterjesztő előadást kellett tartaniuk a népművelő munkásoknak.⁸⁹ Az ismeretterjesztő előadások működése összetett volt. Egyrészt informálnia kellett az aktuális nemzetközi kérdésekről, ismertetve a nagyvilág eseményeiről a falusi lakosságot. Továbbá hazafias kötelességeket, vallási toleranciát, a rendet és a köztisztességet kellett hangsúlyoznia.⁹⁰

Az *analfabéta tanfolyamok* célja az országos szinten is magas analfabetizmus mérséklése, felszámolása volt. Országos szinten a hat évnél idősebb analfabéta lakosság aránya 1920-i 15,2%-ról 1941-re 7,4%-ra csökkent. Azonban Kárpátalja vonatkozásában más volt a helyzet. 1920–1930 között Ung vármegyében például 18,6%-ról 20%-ra növekedett az analfabéták száma a hat évnél idősebb lakosság körében. Bereg vármegyében viszont ennek az ellenkezője ment végbe, 1920–1930 között a hat évnél idősebb lakosság körében az analfabéták aránya 21,6%-ról 17,7%-ra csökkent.⁹¹ Ennek megfelelően a kárpátaljai vármegyei népművelési bizottságok 1944-ig fokozott figyelmet fordítottak az analfabéta tanfolyamokra.⁹² Sok esetben e tanfolyamokon a ruszin, román nemzetiségű lakosokat magyar nyelvre oktatták.⁹³ A nagyfokú szegénység miatt a tanfolyam résztvevői számára a VKM ingyenes írószer- és papírtámogatást biztosított.⁹⁴

Alapismereteket-terjesztő tanfolyamok hallgatói minimum négy éves elemi iskolai végzettséggel rendelkeztek. A tanfolyamtípus legfőbb célja az iskolában felületesen megszerzett ismeretanyag pótlása volt.⁹⁵

Művészeti vagy kedélyképző tanfolyamok repertoárjába egyházi ének, zene, magyar nóta, magyar tánc alkalmak rendezése tartozott. Az énekek közül kifejezetten népdalt, egyházi éneket és katonadalt lehetett népművelési célra felhasználni.⁹⁶ Ezeken a zenés alkalmakon sok esetben a szónoklás művészetét is oktatták.

Nőnevelési (kiszárazdasszony) tanfolyamok a népművelési munka speciális részét képezték. A VKM a népművelési munkában szigorúan megkövetelte, hogy férfiak és nők külön-külön tanfolyamokon vegyenek részt népművelésben (kivételt képeztek az ismeretterjesztő tanfolyamok). A nőnevelési tanfolyamokon a hangsúly a fiatal lányokra, illetve az ifjú

⁸⁸ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 3., 1. p.

⁸⁹ Uo. 1–2. p.

⁹⁰ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 16., 2. p.

⁹¹ T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai, i. m. 136-139. p.

⁹² KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 16., 3. p.

⁹³ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 3., 3. p.

⁹⁴ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 36., 6. p.

⁹⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 16., 3. p.

⁹⁶ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 3., 3. p.

háziasszonyokra helyezték. Olyan tanácsokkal, ismeretekkel látták el a fiatal háziasszonyokat, amelyek erkölcsi, egészségügyi, háztartási, élelmezési téren nyújtottak segítséget a mindennapi élethez. Ezek mellett nem maradhatott ki a gyakorlati képzés sem foltozás, stoppolás, varrás, szabás, szövés formájában. A nőnevelési tanfolyam célját a központilag megküldött tájékoztató így határozza meg: „*Az iskolán kívüli népművelés fontos feladata külön kiterjeszkedni azokra a tanfolyamokra, melyeket a nők részére rendezhetünk, hogy megadjuk számukra azon ismereteket, melyeknek birtokában valóban jó anyák, rendes gazdaszonyok, kellemes feleségek lehetnek.*”⁹⁷

Az egészségügyi tanfolyamok a népművelés keretei között a magyar kormány közegészségügyi állapotjavítására irányuló állami tevékenység részét képezte. Kárpátalja az 1940-es években különösen rossz közegészségügyi helyzetben volt.⁹⁸ Időről időre felütöttek a fejüket olyan betegségek, mint a kanyaró vagy a malária.⁹⁹ A népművelési munkába beiktatott egészségügyi tanfolyamok elsősorban a ragályos betegségekre hívták fel a lakosság figyelmét. Másodsorban hangsúlyozták a csecsemőgondozás fontosságát, a családvédelem korabeli lehetőségeit.¹⁰⁰

Gazdasági tanfolyamok szervezése összetett volt, hisz az ember gazdasági tevékenysége komplex, bonyolult rendszer. A gazdasági tanfolyamok indításánál a legfontosabb mérlegelési szempont a helyi gazdasági adottságok figyelembevétele volt. Ennek megfelelően gyümölcstermesztési, kertészeti, baromfitenyésztési tanfolyamokat rendeztek leggyakrabban a kárpátaljai községekben. Ritkaságszámba menő gazdasági tanfolyamokat is szerveztek. Ilyen volt például a méhészeti vagy éppen a selyemhernyó tenyésztési¹⁰¹ tanfolyam. A mezőgazdasági tevékenységek hatékonyságának a fokozását, illetve elfeledett mesterségek életre hívását is megvalósították a falusi népművelők. Érdemes idézni Ugocsa vármegye Tiszahetény községének iskolaigazgatóját, Karaffa Gyulát, aki e szavakkal üdvözölte a méhészeti tanfolyam újjáélesztését a községben: „*Azt tapasztaltam, hogy a lakosság zöme vagyontalan, legtöbbje két keze munkájával tartja fenn családját. Eszembe ötlött, hogy a méhészet nagybani és szakszerű gyakorlása lenne a községnek egyedüli mentővára. A méhészet ugyanis az a foglalkozási ág, amely csekély befektetéssel nagy hasznot jövedelmez. E tanfolyam létesítésének első célja tehát, anyagi segítség lenne.*”¹⁰² Tiszahetényben 1944-ig minden évben rendeztek méhészeti tanfolyamot, amelyet hatalmas érdeklődés kísért.

⁹⁷ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 16., 4. p.

⁹⁸ Szívós munka folyik Kárpátalján a ragályos betegségek leküzdésére. In: Kárpáti Híradó. 1941. április 20. 6. p.

⁹⁹ Emelkedett a maláriás megbetegedések száma Ungváron. In: Kárpáti Híradó. 1941. június 21. 4. p.

¹⁰⁰ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 3., 3. p.

¹⁰¹ 1940 áprilisában a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium levelet írt Ung vármegye KIKNB-hoz. Ebben követelte a bizottságtól, hogy nagyobb és erélyesebb propagandát folytassanak a selyemhernyó-tenyésztés ösztönzésére, mivel fontos megélhetési-, és hadászati szempont. Sérelmezte a minisztérium azt, hogy Ungváron mindössze egy személy foglalkozott csupán selyemhernyó tenyésztéssel a központi kimutatások szerint. Lásd bővebben: KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 31., 1–3. p.

¹⁰² KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 6., 17–18. p.

Népművelés Ung és Ugocsa vármegyékben

Az iskolán kívüli népműveléssel a magyar kormány a szélesebb néptömegek körében az általános műveltségi szint emelésére törekedett. Ehhez az ismeretterjesztő tanfolyamok szolgáltak eszközül. Az ismeretterjesztő tanfolyamok természettudományi, társadalomtudományi ismeretek népszerűsítését jelentették az adott település adottságainak figyelembevételével.

1940-ben Ung vármegyében népműveltségi és közműveltségi előadások, a nemzetnevelési tanfolyamok, az alapismereteket-terjesztő tanfolyamok nyertek nagyobb teret a népművelésben. Rendszeressé váltak az analfabéta tanfolyamok. Ezeken kívül már ekkor megkezdődött olyan kulturális összejövetelek szervezése, ahol magyar és ruszin lakosok együtt szórakoztak és mulattak.¹⁰³ A háborús körülmények éreztették hatásukat az iskolán kívüli népművelésben is. 1940-ben Gosztonyi Sándor a magyar képviselőházban felhívta a figyelmet arra, hogy az iskolán kívüli népművelésben nagyobb teret kell szentelni a honvédelmi készségek, képességek fokozására.¹⁰⁴ Mind a sajtóban, mind az iskolán kívüli népművelésben széles körű propaganda folyt.

A népművelés Kárpátalján 1940-ben egyre gyakrabban összekapcsolódott a levonteképzéssel. Erre egy jó példa az ungvári városi és járási katonai parancsnok levele Vajdai Péterhez, Ung vármegye KIKNB titkárához. Ebben a parancsnok (sajnos olvashatatlan kézírása miatt, neve nem ismert) felkérte Vajdai Pétert, hogy dolgozzon ki egy olyan előadássorozatot, amely a levonteképzés során segítségére lehet a levontektatóknak Ungvár városában. Megkövetelte a parancsnok, hogy az előadások a jó erkölcs és jellem kialakítására törekedjenek, s egyben megkérte a titkár urat, hogy, ha mód van rá, néhány előadást maga tartson meg személyesen. 1941. február végén erre sor is kerül és két témát Vajdai Péter adott elő a város levontéinek.¹⁰⁵ 1944-ig a levonteképzés és a népművelés fokozatosan egymás szerves részévé vált Kárpátalján.

Ugocsa vármegyében jóval később 1941-ben kezdik meg a hazafias jellegű előadások rendezését. Itt az aktuális hadi eseményekről való beszámolók tették ki az előadások zömét.¹⁰⁶

1940-ben megjelennek az egészségügyi tanfolyamok és előadások is Kárpátalján, bár elenyésző óraszámban. Indokoltá tette az egészségügyi kérdéseket terjesztő népművelési előadásokat a nagyfokú orvoshiány is, ami Kárpátalján tapasztalható volt az 1940-es évek első felében. Ráadásul 1940 elején tuberkulózisjárvány ütötte fel a fejét, amely ellen a népművelési tevékenységgel is igyekeztek felvenni a küzdelmet. Ennek keretei között a körorvosok bevonásával olyan egészségügyi tanfolyamokat rendeztek, amelyeken a házi betegápolásról, az anya- és csecsemőgondozásról stb. beszéltek.¹⁰⁷ A legtöbb előadást a fertőző betegségekről tartották, amelyekkel a szegény falusi lakosság egészségügyi állapotát kívánták némiképp javítani.¹⁰⁸

¹⁰³ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 111. p.

¹⁰⁴ KN. 1939-VII-402.

¹⁰⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 7., 5. p.

¹⁰⁶ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 15., 47. p.

¹⁰⁷ Kosztyó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés, i. m. 113. p.

¹⁰⁸ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 9., 29. p.

Az 1941-es balatonlellel tanfolyam néhány résztvevője a Tihany felé úszó Balatoni gőzhajón
Kárpáti Híradó. 1941. augusztus 9. 5. p.

A népművelési oktatás hatékonyságát növelte az országos vezető képző tanfolyam, amelyet minden év nyarán került sor. 1940. június 18.–július 10. között került megrendezése a Budapest Székesfőváros Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság szervezésében a balatonlellel országos népművelői vezetőképző tanfolyam. A tanfolyam „Népművelés és öntudat” címmel nyílt meg. A részvételi díj 60 pengő volt, amelyet egy-két helyi népművelő esetében finanszírozhatott a helyi népművelési bizottság.¹⁰⁹ Azonban a szűkös keretek, illetve a népművelés intézményes alapjainak kiépítése miatt csak néhány személy kiutaztatására volt anyagi fedezete a vármegyei KIKNB-nak. A tanfolyamra végül is Ung vármegye népművelési titkára Pusztai Mihály, a csapi körjegyző Janóczik Béla, illetve Kocsis Lajos igazgató utazott el.¹¹⁰

A tanfolyamra 1940-től minden évben érkeztek résztvevők Kárpátaljáról is. Így 1941-ben is szép számmal vettek részt a nyári balatonlellel vezetőképző tanfolyamon is. A részvételi díj 60-ról 68 pengőre emelkedett, amely háborús állapotok közepette is színvonalas ellátást fedezett.¹¹¹ A tanfolyamon Kárpátalját Pácz Pál királyi tanfelügyelő, Vajdai Péter, Ung vármegye KIKNB titkára, Kerényi Sándor, Ungvár városi népművelési titkára, illetve Nebeszny Emil megyei kirendeltségi titkár képviselte.¹¹²

1941 augusztusában a VKM jelentős mennyiségű könyvcsomagot adott át az Ung vármegyei KIKNB-nak. A mellékelt minisztériumi levél elrendelte a vármegye területén a könyvek mielőbbi szétosztását a népkönyvtárak között. E minisztériumi akció keretei között olyan szerzők művei váltak elérhetővé a kárpátaljai olvasók számára, mint Petőfi Sándor, Arany János, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Katona József.¹¹³ A könyvtárak állományjavítását több tényező sürgette, amit a VKM törekedett megvalósítani. Azonban egyes települések könyvszükségletét 1941–1942. tanév megkezdéséig nem sikerült megoldani. Ilyen volt Ung vármegye Szirénfalva községe is. A település könyvtárának

¹⁰⁹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 24., 1. p.

¹¹⁰ Uo. 3. p.

¹¹¹ Uo. 7. p.

¹¹² Budapest Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának Balatonlellel népművelési tanfolyama. In: Kárpáti Híradó. 1941. augusztus 9. 179. szám. 5. p.

¹¹³ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 26., 59. p.

kötetszáma 83 darab volt 1941 januárjában.¹¹⁴ A lakosság a településen ezért vándorkönyvtárak segítségével oldotta meg a könyvhiányt.¹¹⁵

Az 1941–1942. tanév során Kárpátalján az előző évhez képest 50%-al megemelkedett az analfabéta tanfolyamok óraszámára Ung vármegyében s így 322 órában oktatták a hallgatókat.¹¹⁶ Ezt alátámasztotta a pénzügyi támogatások növekedése is. Legnagyobb óraszámban azonban 1941–1942 folyamán ismét az ismeretterjesztő tanfolyamok kerültek megrendezésre. Erre egy példa. Ung vármegyében 798 ismeretterjesztő tanfolyamok rendeztek, 618 tanórán, amelyeken 46 162 hallgató vett részt.¹¹⁷

Az ismeretterjesztő tanfolyamok Ugocsa vármegyében – Ung vármegyétől eltérően – sokszor alapismereteket terjesztő tanfolyamokat jelentettek, amelynek keretei között analfabéta oktatás valósult meg. Szinte minden helyi népművelő Ugocsa vármegyében hasonlóképpen indokolta meg az ismeretterjesztő tanfolyamok rendezésének szükségességét: *„Tekintettel arra, hogy közösségünk lakosai ezek megszállás alatt több nyelvű iskolába jártak így igen hiányos a tudásuk. Különösen a levante korban lévő ifjak tudása teljesen hiányos. Magyarul írni-olvasni csak hiányosan, földrajzot, történelmet egyáltalán nem ismerik, számtan és egyéb fogalmaik teljesen hiányosak.”*¹¹⁸ A leggyakrabban ennek megfelelően történelmi, földrajzi, gazdasági, valláserkölcsi, magyar irodalmi témák kerültek terítésre az ismeretterjesztő tanfolyamokon Ugocsa vármegyében.

Ung vármegyében ezzel szemben az ismeretterjesztő tanfolyamok merőben más eltérő aktualitást kaptak az 1941–1942-es tanévben. A legtöbb esetben az ifjúság körében lettek meghirdetve és a fiatalság ismereteinek pótlását és a már meglévők fejlesztését célozták meg. Az ismeretterjesztő tanfolyamok sok esetben a téli esték hasznos eltöltése miatt szerveződtek,¹¹⁹ amellyel megmagyarázható a vármegyében tapasztalható rekord részvételi arány is. Ezeket a tanfolyamokat minden esetben a községek tanítói vezették le.

Viszonylag magasnak volt mondható az 1941–1942. tanévben a műkedvelői előadások száma is Kárpátalján. A KIKNB költségvetéséről ezekre egyre kevesebb pénzt folyósítottak. 1942-re Ugocsa vármegyében¹²⁰ a műkedvelő előadások finanszírozását teljes mértékben kivonták a központi költségvetésből és azokat a községek anyagi hozzájárulásával lehetett csak megrendezni. Ung vármegyében 1943-ban a kiadások 1%-át tették ki a műkedvelő előadásokra fordított keretösszegek. Ettől eltekintve csak Ung vármegyében mégis 66 ilyen előadás megrendezésére került sor.¹²¹

1942-ben az egészségügyi előadások az előző évekhez hasonlóan nem kaptak nagy figyelmet. Elszórtan volt csak tapasztalható Ung vármegyében ilyen jellegű előadás. Pusztán Bajánházában rendeztek egészségügyi témát érintő ismeretterjesztő tanfolyamot.¹²² Viszont Ugocsa vármegyében 1942-ben nagyobb figyelmet kapott az egészségügyi ismeretek terjesztése. Szinte minden községben a csehszlovák időszakban leromló egészségügyi állapotokkal magyarázták a tanfolyamok fontosságát. Sokkal több egészséget érintő előadást rendeztek a vármegyében Ung vármegyéhez viszonyítva. Például Mátyfalván a tuberkulózis

¹¹⁴ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 16. p.

¹¹⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 26., 79. p.

¹¹⁶ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 19., 8. p.

¹¹⁷ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 19., 9. p. Ung vármegye lakossága az 1941. népszámlálási adatok alapján 45 459 főt tett ki.

¹¹⁸ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 22., 13–19. p.

¹¹⁹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 40., 8–10. p.

¹²⁰ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 26., 18. p.

¹²¹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 19., 10. p.

¹²² KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 38., 8–9. p.

elleni védekezés érdekében speciális (egy hónapos) előadássorozatot indítottak.¹²³ Az egészséges életmód és lakókörnyezet megteremtésére irányult a népművelés, amelyeket 1942-től a VKM is egyre szigorúbban megkövetelt. 1942 januárjában ugyanis kiütéses tifuszciklus terjedt Kárpátalján. A Belügyminisztérium rendelete alapján Vajdai Péter azonnal felszólította az Ung vármegye HIKNB-ot, hogy február 15-én tifuszciklus megelőző előadásokat tartsanak. Az előadásokat a orvosok tartották. Ott ahol orvoshiány miatt ez nem volt kivitelezhető, e célra a témához értő tanárokat nevezték ki.¹²⁴

1942 nyarán ismét megrendezte Budapest Székesfőváros Iskolán Kívüli Népművelési Bizottsága az országos balatonlellel vezetőképző tanfolyamát június 17. – július 9. között. A tanfolyam részvételi díja 80 pengő volt, amely egyebek mellett magába foglalta a szállást, napi háromszori étkezést, strandhasználatot, kiszolgálást, üdülődíjat. A tanfolyamra több kárpátaljai községből is képviseltették magukat a népművelők.¹²⁵

1942. november 13-án a VKM – 1941 augusztusához hasonlóan – újabb nagy mennyiségű könyvcsomaggal ajándékozta meg a kárpátaljai KIKNB-ot. E könyvajándékozás során pusztán Ung vármegye a VKM-től 1119 darab könyvet kapott a népkönyvtárak állományjavítására.¹²⁶

Az 1942–1943. tanévben a népművelési munka hatékonyságnövelése volt a fő cél. A tanfolyamok többsége ismeretterjesztő tanfolyam volt 1943-ban is.¹²⁷ Az ismeretterjesztő tanfolyamokat a községekben vezető népművelők a legkülönbözőbb okok miatt tartották fontosnak. Tiszahetény község egyik tanára például 1943-ban az ismeretterjesztő tanfolyam céljáról így vélekedett: „a 20 éven át idegen uralom alatt élő lakosság megismerkedhessék ezen tanfolyam kapcsán hazánk történelmével, földrajzi fekvésével és irodalmával. Több éven át az ilyen tanfolyamok keretében megismerhetjük az egész történelmünket, de feltétlenül a legfontosabb részeit. Pedagógiai célja népművelés. Legfőbb célja azonban mégiscsak nemzetnevelés”.¹²⁸ Ung vármegyében ekkor az ismeretterjesztő tanfolyamok döntő többsége az írás, olvasás mellett a helyes fogalmazás és beszéd oktatására helyezte a hangsúlyt, mint például Nagykaposon.¹²⁹ Máshol, például Csap községben, a nemzeti öntudat fejlesztését kapcsolták össze a népműveléssel 1943-ban.¹³⁰

Az előző évekhez képest a kárpátaljai falvakban megnövekedtek a műkedvelői és műsoros délutánok óraszámai. A látogatottság megnövekedett, noha az előadások költségeit saját zsebükből kellett finanszírozniuk. 1943-ban nagyobb számban tartottak a népművelési munka keretében Kárpátalja falvaiban ún. nemzeti ünnepségeket. 1943-ban a VKM elrendelte valamennyi HIKNB számára, hogy Zrínyi Ilona születésének 300. évfordulójáról a lehetőségeihez mérten ünnepség keretei között emlékezzen meg.¹³¹ A beszámolók alapján például Ung vármegye 47 községe ennek a minisztériumi rendeletnek eleget is tett.¹³²

A műkedvelő előadások, délutánok rendezésében jelentős szerepe volt a VKM 1943. szeptemberi kezdeményezésének is. A Minisztérium ugyanis elrendelte, hogy a népművelésbe fokozatosan be kell vonni a népi játékokat is.¹³³ E rendelet a helyi népi

¹²³ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 13., 13. p.

¹²⁴ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 12., 12. p.

¹²⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 11., 27. p.

¹²⁶ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 26., 112. p.

¹²⁷ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 6., 26. p.

¹²⁸ KTÁL. Fond 1097., op. 1., od. zb. 17., 43–50. p.

¹²⁹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 51., 17. p.

¹³⁰ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 14., 76. p.

¹³¹ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 33., 4. p.

¹³² KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 12., 5. p.

¹³³ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 37., 3. p.

játékokat nemzeti kincsnek tekintette, amelyeknek el is rendelte a szakszerű gyűjtését. Minden községben csak a hagyományokkal rendelkező játékokat lehetett megrendezni. Több település is Ung vármegyében nemleges választ adva a minisztériumi rendeletre kijelentette, hogy nem rendelkezik ilyen jellegű hagyományokkal.¹³⁴

A VKM 1943-ban tovább folytatta a kárpátaljai népkönyvtárak állománynövelését. 1943. június 4-én újabb jelentős könyvcsomagot (2044 darab)¹³⁵ továbbított a VKM a kárpátaljai KIKNB-hoz.¹³⁶ Egyúttal a VKM utasította a helyi bizottságokat, hogy bevételeiket fordítsák könyvbeszerzésre, hogy ne pusztán az évenként központi könyvadományozásokból növekedjenek a községek könyvtárai. A könyvtárfejlesztések érdekében a VKM minden olyan kezdeményezést támogatott, amely jótékonyági műsoros estek formájában bevételeket (belépési díj, nevezési díj) eredményezett.¹³⁷ E kezdeményezésnek és a VKM könyv ajándékozásainak köszönhetően 1943. szeptember végére Ung vármegye népkönyvtárainak kötetszáma 11 105 darab könyvet tett ki.¹³⁸

Az oktatási tanév szünetében 1943. június 30. – július 10. között újra megrendezték az országos balatonlellel vezetőképző tanfolyamot a népművelési dolgozók számára. A tanfolyam „A népművelés korszerű kérdései” címmel nyílt meg, amelyen 100 pengő részvételi díj mellett több kárpátaljai népművelő is részt vett.¹³⁹ 1943 nyarán az országos bikszádi népművelési előadóképző tanfolyam is megrendezésre került.¹⁴⁰ E tanfolyam június 28. – július 3. között a Szatmár vármegyei Bikszádfürdőn volt megrendezve, amelyen a beregi, ungi, ugocsai hallgatók vettek részt a legnagyobb arányban. Részt vett a tanfolyamon Vajdai Péter, az ungi, Fancsik György, az ugocsai, Kvakószky László, a Bereg vármegyei kirendeltségi népművelési titkára is.¹⁴¹ A tanfolyamon több előadásban is foglalkoztak a szórványban élő magyarság erősítésével, életkörülményeivel, ezek mellett általános történelmi, ifjúsági és vallási kérdésekkel.¹⁴²

Az 1943–1944. tanév népművelési tevékenységre vonatkozóan csak részadatok állnak rendelkezésünkre. Mindössze egy irattöredék Ung vármegyéből, amely 1943. szeptember és 1944. március 31. között megvalósított népművelési munkáról számol be. A beszámoló szerint 47 községben 1200 ismeretterjesztő előadást, négy községben 250 óraszámban analfabéta tanfolyamot rendeztek. Továbbá 43 általános ismeretterjesztő tanfolyam is lezajlott, amelyek döntő többségükben honismereti, történelmi, gazdasági témákat tartalmazott, míg 57 műkedvelő előadást szerveztek a községek lakói.¹⁴³ 1944-re a népművelési munkálatok nem álltak le, bár a működését a háborús állapotok nagyban nehezítették. Sajnos pontos képet alkotni az 1944-es év népművelési munkálatairól a már elveszett levéltári iratok miatt nem lehetséges.

¹³⁴ Uo. 11–28. p.

¹³⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 26., 127. p.

¹³⁶ Uo. 126. p.

¹³⁷ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 12., 2. p.

¹³⁸ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 6., 26. p.

¹³⁹ Uo. 11. p.

¹⁴⁰ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 11., 1. p.

¹⁴¹ Beregi, ungi és ugocsai előadók és hallgatók a bikszádi népművelési tanfolyamon. In: Kárpáti Híradó. 1943. július 11. 154. szám. 3. p.

¹⁴² KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 24., 26. p.

¹⁴³ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 20., 17. p.

Összegzés

Az iskolán kívüli népművelést 1940-ben intézményes alapokra helyezte a magyar állam Kárpátalján. Ez pozitív hatást gyakorolt a népművelés hatékonyságára. Biztosabbá váltak a pénzügyi keretek, amelyek a háborús időszaknak ellentmondva enyhe mértékben ugyan, de még növekedtek is. Fontos vívmánynak tekinthető, hogy a különböző etnikumú lakosság békés egymás mellett élését értékként igyekeztek a népművelők feltüntetni.

A magyar kormányzat Kárpátalja elszegényedő lakosságának megélhetési esélyeit növelni kívánta szigorúan ellenőrzött gazdasági szakoktatással. Az ismeretterjesztő előadások által az általános műveltséget kívánták emelni, ezzel téve a lakosságot „ellenállóbbá” a különböző politikai izmusokkal szemben.

Érdekes tény, hogy azokban az Ung vármegyei községekben, ahol a tanárok adták a népművelői munka gerincét, ott számos egyesület is megszerveződött. Ilyen település volt Eszeny (7 tanár, 7 egyesület), Csap (9 tanár, 6 egyesület). Minden településen volt tűzoltó egyesület, és minden másodikban levante egyesület. Az egyházi szervezésű egyesületek is szép számban voltak jelen 1941-ben Ung vármegye falvaiban. Arányuk a többi egyesülethez viszonyítva összesen 34%-ot tett ki. Az egyesületi élet szervezésében a református egyház erős dominanciája volt tapasztalható. A református egyesületek többsége, érdekes módon, nem a református többségű községekben szerveződött meg.

Népművelés tekintetében, az 1941-es pillanatkép alapján, Csap és Eszeny követendő példát mutatott. Magas volt a lakosok között az értelmiség aránya, többségükben tanítók, akik aktívan bekapcsolódtak a közösségük művelődésébe. A lakosság e két községben maximálisan kihasználta a művelődésre mindazokat a lehetőségeket, amelyeket a korabeli körülmények között az egyesületek és a könyvtárak számukra nyújtottak.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Képviselőházi Napló. 1939-VI-318.

Képviselőházi Napló. 1939-VII-402.

Kárpáti Híradó. 1941. április 20.

Kárpáti Híradó. 1941. június 21.

Kárpáti Híradó. 1941. augusztus 9.

Kárpáti Híradó. 1943. július 11.

Néptanítók Lapja. 1923. 25–27. szám.

Magyarországi Rendeleték Tára: 1869, 1924, 1940, 1941, 1943.

Magyar Országos Levéltár (MOL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940.07.19. 8–13. f.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)

- Fond 1096., op. 1., od. zb. 4. – Ung vármegye HIKNB-nak levelezései a népművelési munka szervezésével, irányításával kapcsolatban.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 5. – Ung vármegye HIKNB-nak beszámoló jelentései az 1939–1940- tanév népművelési előadásairól.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 6. – A VKM levelezése Ung vármegye KIKNB-val az időszaki jelentések megküldésének tárgyában.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 7. – A VKM levelezése Ung vármegye KIKNB-val a népművelési munka és a levante képzés összekapcsolásának tárgyában.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 10. – Ung vármegye költségvetését ellenőrző minisztériumi gyűlés jegyzőkönyve.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 11. – A VKM Ung vármegye népművelési munkáját meghatározó rendeletek.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 12. – A VKM Ung vármegye népművelési munkáját meghatározó rendeletek.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 13. – A VKM levelezése Ung vármegye KIKNB-val 1940–1943 között a népművelési munka költségvetésének tárgyában.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 14. – Ung vármegye HIKNB levelezése költségvetési elszámolások tárgyában.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 16. – Ung vármegye 1940–1941. tanévének beszámoló jelentése.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 19. – Ung vármegye KIKNB által a VKM-hez elküldött költségvetési tervezetek az 1940–1942 közötti tanévekre vonatkozólag.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 20. – Ung vármegye HIKNB beszámoló jelentései az elvégzett népművelési munkáról az 1942–1943. tanévben.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 22. – Ung vármegye Kistrát, Kistráska, Nagykapos, Nagyráska, Palló, Ungtarnóc községeinek beszámoló jelentései az elvégzett népművelési munkáról az 1940–1941. tanévben.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 24. – Ung vármegye HIKNB levelezése tanfolyamvezetők felkészítésével kapcsolatban.

- Fond 1096., op. 1., od. zb. 26. – Levelezések a népkönyvtárak könyvállományának növelésének tárgyában.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 31. – A m. kir. Földművelésügyi Minisztérium levelezése Ung vármegye KIKNB-val, a selyemhernyó-tenyésztés fokozásáról Ung vármegye területén.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 32. – Ung vármegye (1941. január) művelődési állapotaira vonatkozó statisztikai adatlapok.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 33. – A VKM rendelete Ung vármegye KIKNB-hoz Kossuth Lajos, Széchenyi István és Zrínyi Ilona születésnapjának kötelező megünneplésének tárgyában.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 36. – Az analfabéta tanfolyamok szervezésének szabályai, rendelkezései.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 37. – A VKM levelezése a HIKNB-al szervezési, beszámolási kérdések tárgyában.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 38. – Ung vármegye 1941–1942. tanév HIKNB beszámoló jelentései Abara, Baranya, Bajánháza, Bés, Hegyi községekből.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 40. – Ung vármegye 1941–1942. tanév HIKNB beszámoló jelentései Mátyóc, Magyarkerecsény községekből.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 48. – Ung vármegye KIKNB-nak 1942. évi költségvetése.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 51. – Ung vármegye 1942–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Nagykapos, Mészpest, Palló, Szirénfalva, Szürte, Szalóka, Tiszasalamon, Csap községekből.
- Fond 1096., op. 1., od. zb. 61. – Ung vármegye központi népkönyvtárának 1944-es leltárkönyve.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 3. – Ugocsa vármegye HIKNB-nak munkatervei 1941–1942. között.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 6. – Tiszahetény község népművelési naplója 1941–1943. között.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 8. – Ugocsa vármegye 1941–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Aklihegy, Aklitelep, Avaspatak községekből.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 9. – Ugocsa vármegye 1941–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Batár, Verbőc községekből.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 13. – Ugocsa vármegye 1941–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Kisbábony, Királyháza községekből.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 15. – Ugocsa vármegye 1941–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Szőlősegres, Szőlősgyula, Szőlősvégardó községekből.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 17. – Ugocsa vármegye 1941–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Tiszabökény, Tiszakeresztúr, Tiszaújhely községekből.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 22. – Ugocsa vármegye 1941–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Feketeardó, Feketepatak községekből.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 23. – Ugocsa vármegye 1941–1943. tanév HIKNB beszámoló jelentései Salánk, Csepe, Csedreg községekből.
- Fond 1097., op. 1., od. zb. 26. – Ugocsa vármegye KIKNB-nak 1942. évi költségvetése.

Beszámoló a balatonkenesei népművelési értekezletről. Hóman Bálint beszéde. In: Magyar Lélek. 1942. 5. szám.

Boros László: Cserkészek és leventék Kárpátalján 1938–1941 között. In: Acta Beregsasiensis (Beregszász). 2011. 1. szám.

Fedinec Csilla: Iratok a Kárpátaljai Magyarság Történetéhez 1918–1944. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2001.

Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. Magyar Pedagógia. 1996. 4. szám.

Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest, Athenaeum, 1927.

Kékes Szabó Mihály: Klebelsberg Kunó egyetem politikai törekvéseinek főbb jellemzői. In: Magyar Pedagógia. 1996. 3. szám.

Kosztó Gyula: A Klebelsberg-féle iskolán kívüli népművelés intézményének meghonosítása Kárpátalján (1940). In: Fórum Társadalomtudományi Szemle (Somorja). 2012. 2. szám.

Tar Károly: A magyar népművelés története. Szöveggyűjtemény II/I. Budapest, Tankönyvkiadó, 1982.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 2010.

Thirring Lajos: Terület és népsűrűség törvényhatóságokként. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1941. 9. szám.

Thirring Lajos: Vármegyéink területe, népességfejlődése, népsűrűsége és közigazgatási elosztása. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1942. 4. szám.

T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Vác, MMI-Mikszáth Kiadó, 1998.

T. Kiss Tamás: Felnőttoktatás-történet Magyarországon. In: Education. 1999. 1. szám.

KMMI-FÜZETEK eddig megjelent kötetei

1. *Boros László, Kosztyó Gyula.* Az országos Lehoczky-Múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében. Tanulmány. KMMI-Füzetek I. 2009.
2. Az utánozhatatlan Zsazsa. Fedák Sári születésének 130. évfordulójára. *Szerkesztő Zubánics László.* KMMI-Füzetek II. 2009.
3. *Dupka György, Kőszeghy Elemér.* Jelentés a magyar nemzeti közösség helyzetéről Ukrajnában. Tanulmány. KMMI-Füzetek III. 2009.
4. *Zubánics László.* „Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...” KMMI-Füzetek IV. 2009.
5. *Tóth Gábor.* „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó” Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Tanulmány. KMMI-Füzetek V. 2009.
6. *Dupka György.* „Népünk temetője: Szolyva” A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. Tanulmány. KMMI-Füzetek VI. 2009.
7. *Singer Zsuzsa.* Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. Tanulmány. KMMI-Füzetek VII. 2010.
8. „A való világ varázsainak mérnöke...” Hatvan éves Fodor Géza. Szemelvények, versek. *Összeállította Dupka György.* KMMI-Füzetek VIII. 2010.
9. *Nagy András.* „Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfószlányok. KMMI-Füzetek IX. 2010.
10. „Véred tinta/lelkedben oldalak...” Válogatás Bakos Kiss Károly és Lőrincz P. Gabriella verseiből. *Összeállította Csordás László.* KMMI-Füzetek X. 2011.
11. A „bajvívó vonulat örököse...” Vári Fábíán László 60 éves. Szemelvények, versek. *Összeállította Csordás László és Dupka György.* KMMI-Füzetek XI. 2011.
12. „Kettős pálya bolygó vándora” Sütő Kálmán (1910–1997) emlékére. *Összeállította Nagy Zoltán Mihály.* KMMI – füzetek XII. 2011.
13. „Hogy ti is ragyogjatok” Kecskés Béla (1941–1997) emlékére. *Összeállította Nagy Zoltán Mihály.* KMMI-Füzetek XIII. 2011.
14. *Kurmai-Ráti Szilvia.* Malenykij robot a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk Id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel. KMMI-Füzetek XIV. 2011.
15. *Dupka György.* Szilaj lettem. Versek szemelvények. (Válogatás Dupka György műveiből születésének 60. évfordulója alkalmából.) KMMI-Füzetek XV. 2012.
16. *Füzesi Magda.* A mutattványos monológja. Versek, szemelvények. (Válogatás Füzesi Magda műveiből születésének 60. évfordulója alkalmából.) KMMI-Füzetek XVI. 2012.
17. *Suslik Ádám.* A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868–1914 között. KMMI-Füzetek XVI. 2013.

**A KMMI-Füzetek elektronikus változata,
és egyéb hasznos információk elérhetők
a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján:
www.kmmi.org.ua**